

Jezsuita templomok a 17-18. századi
Magyarországon

-

Barokk kori és rendi sajátosságok a szentek
ábrázolásainak tükrében

Tóthfalussy Nóra

Tomori Pál Főiskola, bölcsészettudományi kar

Szabad bölcsészet, művészettörténet specializáció

3. évfolyam

Lakatos Andor, PhD, főiskolai docens

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
1. Tridenti zsinat.....	3
1. 1. Történelmi háttér.....	3
1. 2. A zsinat művészetekre hatást gyakoroló rendeletei.....	4
1. 3. A határozatok végrehajtása Magyarországon	5
2. A jezsuiták kapcsolata a művészetekkel.....	7
2. 1. A jezsuiták művészetének jellemzői.....	7
2. 2. Andrea Pozzo	8
3. A jezsuita templomok történeti háttere.....	9
3. 1. A jezsuiták megjelenése Magyarországon	10
3. 2. Jezsuita templomok építtetése	11
3. 3. Török dzsámik.....	15
4. A templomok építészete	16
5. A templomok belső kialakítása	22
5. 1. Szentek ábrázolásai – zsinati előzmények.....	22
5. 2. Jezsuita templomok szentképei.....	25
5. 2. 1. Atya, Fiú, Szentlélek ábrázolások.....	25
5. 2. 2. Az Oltáriszentség megjelenítése.....	26
5. 2. 3. Krisztus ábrázolások	27
5. 2. 4. Szentek ábrázolásai.....	29
6. Ikonográfiai jellemzők	32
6. 1. A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképe	33
6. 2. Győzedelmes Mária.....	34
6. 3. Patrona Hungariae.....	36
6. 4. Jezsuita szentek ábrázolásai.....	39
6. 5. Xavéri Szent Ferenc ábrázolásai	40
6. 6. Loyolai Szent Ignác ábrázolásai.....	43
7. Összehasonlítás – szentek ábrázolásainak előfordulása a ferences templomokban	48
7. 1. Pestisszentek	49
7. 2. A barokk kor népszerű szentjei.....	50
7. 3. A rendekre jellemző szentábrázolások.....	51
7. 4. Magyar szentek ábrázolásai.....	54
8. Összegzés	55
Bibliográfia	60
Képmelléklet.....	68

Bevezetés

A dolgozat célja az volt, hogy egy általános képet nyújtson a jezsuiták művészetéről, tekintettel a tridenti zsinat szentek ábrázolásaira vonatkozó határozataira. Ezen a nagy területen belül kiválasztottunk egy részt: a szentek ábrázolásait a templomokban. Maga a rendelet a 16. században keletkezett, a vizsgált időszak a 17-18. század, amikor is a végrehajtás folyamatban volt. A kutatás során megnéztünk a magyarországi templomok mellett felvidéki és erdélyi példákat is. A szentek képmásaival kapcsolatban áttekintettük, hogy mely szentek milyen gyakorisággal fordulnak elő, milyen ikonográfiai sajátosságokkal bírnak, melyek a speciálisan jezsuitákra jellemző megjelenítési módok stb. Annak érdekében, hogy egy nagy egészbe beleilleszthető rálátást kaphassunk, összehasonlítottuk ferences szentábrázolásokkal is a jezsuita alkotásokat. Így nem csak az derül ki, hogy mennyiben tartották meg a tridenti zsinat rendelkezéseit, de az is, hogy mik lehettek a jellemzők a szerzetesrendek ábrázolásaira illetve, hogy a barokk művészet egyetemes jellemvonásait miként hordozhatták magukon.

Főbb szempontok voltak a szentképek vizsgálatánál a személyük meghatározása úgy, mint pl. a barokk korban kedvelt szentek, magyar szentek, vagy a szerzetesrend alapítói és szentjei. Továbbá, hogy hol fordulhatott elő megjelenítésük pl. oltárokon, szobrokon, falfestményeken. Időnként tudható az is, hogy kik voltak a megrendelők és az alkotók.

Feltevésünk az volt, hogy voltak olyan sajátosságok, amelyek kifejezetten a jezsuita rend ábrázolásait jellemezték és ezekre igyekeztünk különféle példákat említeni, amelyek által látható, hogy mind az egyetemes barokknak, mind pedig az egyházi művészetnek értékes részeit képezik ezek az alkotások.

1. Tridenti zsinat

1. 1. Történelmi háttér

A tridenti zsinatot a németországi reformáció okozta helyzet hívta életre. A megújulást nem lehetett tovább halasztani, az új tanok terjedése a katolikus egyházban gyors fellépést kívánt. Az 1536. május 23-ra tervezett ülés megghiúsult, az először Mantovába, majd Vicenzába költözött gyűlés végül 1542. május 22-én Tridentbe tette át székhelyét. Ténylegesen azonban csak 1545. december 13-án nyitotta meg az ülést III. Pál pápa¹, amelyen a váradalmakkal ellentétben protestánsok nem vettek részt.

A katolikusok és a reformált felekezetek követői között számos kérdésben jelentős eltérések mutatkoztak. Talán az egyik legjelentősebb, túl a megigazulás tantételén, a miseáldozat kérdése volt. A teológusok és az atyák egyetértettek abban, hogy Jézus Krisztus keresztáldozata és a misén történő átváltoztatás egyazon áldozat, noha utóbbi nem tesz hozzá a keresztáldozathoz, hanem mintegy az oltáron megvalósítja azt.² A protestáns álláspont ezzel szemben, hogy Krisztus keresztáldozata egyszer s mindenkorra végbement, istentisztelet keretében történő megismétlése ezért nem lehetséges. Ilyen és ehhez hasonló dogmabeli különbségek merültek fel, amelyeknek megvitatása (a katolikus nézetek megerősítése) sürgető feladatnak bizonyult.

A tridenti zsinat összesen három periódusból állt, közbeékelődve egy bolognai periódussal. A zsinat időtartama és a témák megvitatása a következőképpen alakult. Az első tridenti periódus (1545. december – 1547. március, 1-8. ülés, a 9-10. ülést Bolognában tartották) a katolikus tanítás olyan részeit vitatta meg, mint a Szentírás, hagyomány, áteredő bűn, megigazulás, szentségek stb. A második tridenti periódus (1551. május – 1552. április, 11-16. ülés) során az Oltáriszentségről, a bűnbánat szentségéről és az utolsó kenetről határoztak. A zsinatot III. Gyula pápa hívta össze, Cum ad tollenda című bulláján alapult. A harmadik tridenti periódus (1562. január – 1563. december, 17-25. ülés) IV. Piusz pápa nevéhez fűződik, Ad Ecclesiae Regimen című bullája alapozta meg. Ezen üléseken a szentmiseáldozatról, az egyházirend szentségéről, a házasságról, a tisztítótűzről, a szentek tiszteletéről, a szentképekről és a búcsúkról

¹ Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004): Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Budapest, Szent István Társulat. 370. p.

² Schatz, K. (1999): Storia dei Concili – La Chiesa nei suoi punti focali. Bologna, EDB. 192. p.

hoztak határozatot. Ez volt az utolsó ülése a zsinatnak, a tridenti zsinat 1563. december 4-én fejeződött be.³

A tridenti zsinat vagy három évszázadra meghatározta a katolikus egyház arculatát. Modernizálta a lelkipásztorkodás szolgálatát és az egyházi alkotmányt.⁴ Jelentős hatást gyakorolt nem csak az egyházi életre, de a vele akkor még szoros kapcsolatban álló művészetekre is. A következő alfejezetben ezt fogjuk áttekinteni.

1. 2. A zsinat művészetekre hatást gyakoroló rendeletei

A téma szempontjából kiemelt jelentőséggel bírnak azok a rendeletek, amelyek a korszakban formálódó barokk művészet retorikáját közvetve vagy közvetlenül meghatározták. Ebben a fejezetben ezért most ezeket tekintjük át röviden.

A zsinat utolsó, 25. ülése 1563. december 3. és 4. között zajlott. A zsinati atyák december 3-án határoztak a szentek segítségül hívásáról, tiszteletéről, ereklyéikről és a szentképekről.⁵ Ez a rendelet majd a templomokban látható szentek ábrázolásainál, oltárképeknél stb. fontos viszonyítási pont lesz.

A határozat először is megerősíti a katolikus álláspontot, amely tartalmazza a szentképek helyes használatát és azt a tantételt, hogy a szentekhez lehet imádkozni közbenjárásért (szemben a protestáns nézettel). Az ereklyékkel kapcsolatban kifejti, hogy tiszteletet kell tanúsítani ezek iránt, mivel Krisztus hűséges követőihez, a mártírokhoz, szentekhez tartoztak egykor, és sok jót adott Isten az embereknek rajtuk keresztül. Krisztus, Szűz Mária és a szentek képmásait illetően tisztázza, hogy a templomokban kell legyenek. Nem magukat a képeket imádják (ami egy széles körben elterjedt vád volt protestáns részről), hanem tiszteletben részesítik ezeket, azok miatt, akiket ábrázolnak. Így valójában Krisztust imádják és a szenteket tisztelik azon keresztül, hogy a képek előtt hódolnak.⁶

A határozat az evangéliumi és a szentekről szóló történetek festményeken történő ábrázolását helyesli és támogatja, mert műveli a népet és egyben erősíti őket a hitben. Jótettekre sarkallhatnak a szentek példáit bemutató képek, és felbuzdítják a hívek lelkét

³ P. Tanner S.J., N. (1990): Decrees of the Ecumenical Councils. Volume Two – Trent to Vatican II. Sheed and Ward and Georgetown University Press. 657-658. p. és Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004), 370-371. p.

⁴ Jedin, H. (1998): A zsinatok története. Budapest, Ecclesia. 117. p.

⁵ Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004), 425. p.

⁶ Uo. 425-426. p.

Isten imadására és szeretetére. A zsinat továbbá kiköti azt is, hogy kerüljék el a visszaéléseket, vagyis olyan képmást, amely hamis tanítást ábrázol, ne állítsanak fel. Az egyszerű népnek magyarázzák el, hogy amit látnak, az nem maga az Istenség. Ugyanakkor a túlzásokra, eltévelyedésre is gondolnak a határozatban: a szentképek, ereklyék használatában a babonáságot szigorúan kerülni kell. Végezetül megerősíti, hogy semmilyen szokatlan ábrázolást nem lehet kihelyezni, hacsak a püspök jóvá nem hagyja. Az új csodák elismerését, valamint az új ereklyék befogadását szintén püspöki jóváhagyáshoz köti.⁷

Ezen rendelkezéseket vizsgálva látható, hogy egyrészt korábbi álláspontokat erősít meg, különösen még a II. nikaiai zsinat idején a képrombolók ellenében hozott határozatokat. Másrészt itt már nem arról zajlik vita, hogy szabad-e képeket elhelyezni a templomban vagy sem, hanem kimondottan buzdít a bibliai történetek megjelenítésére azok jótékony hatásai miatt, úgy, mint a hitigazságokra való emlékezés és az ezek mentén történő életrendezés. A tanító funkció is jelen van, de a lelkiületben mérhető hatás kerül kicsit jobban az előtérbe.

1. 3. A határozatok végrehajtása Magyarországon

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy a tridenti zsinaton hozott döntéseket miként érvényesítették Magyarországon, az ebben jelentős részt vállaló szerzetesrendek közül kiemelt figyelemmel a jezsuiták tevékenységét követve nyomon. Először általánosságban nézzük meg ebbéli munkásságukat, majd az elkövetkező fejezetekben a művészeteken tettenérhető hatásukat kíséreljük meg felvázolni.

A határozatok hazai végrehajtása bő két és fél évszázada (1600-1850) alatt számos jobbítást célzó intézkedést vezettek be. Néhány példa: szabályozták többek között a püspöki igehirdetést, vizitációt, zsinatok tartását, egyházi szegénygondozást, káptalanok működését, de még a papi viseletet és erkölcsi életet is.⁸ Utóbbihoz kapcsolódik a lelkigyakorlatok fontossága. A jezsuita rendhez erősen kötődik a lelkigyakorlat, annak különböző típusai. A renddel együtt ez természetesen Magyarországon is megjelent, nem

⁷ Uo. 426. p.

⁸ Dr. Vanyó Tihamér Aladár O.S.B. (1933): A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600-1850. Pannonhalma, Korda R.-T. 11-49. p.

meglepő, hogy Chiolich György zeng-modrusi püspök 1748-i jelentésben egy jezsuita misszionárius papságnak és népnek tartott nyolc napos lelkigyakorlatáról számol be.⁹

Lényeges szempont volt a megújulásban az igehirdetés és az ehhez szorosan kapcsolódó hitelemzés vagy keresztény tanítás. A hittételek oktatása szempontjából szintén egy jezsuita atya, Canisius Sz. Péter neve vetődik fel, ugyanis az általa írt katekizmus volt a legelterjedtebb a 17. század elején. A 18. században pedig, a fejletlen iskolai viszonyok orvoslására, illetve azok kiegészítésére létrehozták a keresztény oktatás társulatát. Hitelemző missziójukat a győri egyházmegyében kezdték meg, de hamarosan más egyházmegyék parókiáin is megszervezték a társulatokat¹⁰ (mindemellett még számos más társulatot alapítottak).

A jezsuita rend megemlézése a szemináriumok létrejötte körül is kihagyhatatlan. Az egyházmegyei papnevelő intézetek felállítása a tridenti zsinat egyik legfontosabb határozata volt, mint amelyek biztosítani tudták a határozatok végrehajtását.¹¹ A 17-18. században számos jezsuita gimnázium és Mária-kongregáció alakult. A magyar szemináriumi mozgalomban, melynek elindítója Pázmány Péter, római és jezsuita jellemzők egyesültek.¹² Nagy számban tanítottak ezeken jezsuiták, akik a hazai oktatás arculatát egészen a rend feloszlatásáig meghatározták.

A tridenti zsinat hatására természetesen a szerzetesség kérdésével is foglalkoztak. Más országokkal ellentétben a 16. század vége és 17. század eleje közötti (vagyis a török uralmi) időszak idehaza a kolostorok pusztulásának ideje. A Loyolai Szent Ignác által alapított rend azonban igen korán megjelenik hazánkban is, és a ferencesek mellett az egyetlen rend, amely virágzásnak indul ebben az időszakban. A tridenti zsinat szellemisége közösségükben gyümölcsözőnek bizonyult: vagy 40 ezer hívő rekatolizált hatásukra. A 17. században már 15 kollégiumban, 12 rezidencián és száznál is több missziós állomáson teljesítenek szolgálatot Magyarországon, a királyi és hódoltsági területeken, valamint Erdélyben.¹³

Mindezekből látható, hogy a Jézus Társasága tevékenyen részt vállalt a tridenti zsinat határozatainak hazai érvényesítésében. Jelen voltak a hívek életének majd' minden területén: prédikáltak és tanítottak, vezették a lelkeket, és nem utolsó sorban missziós szolgálatot végeztek (ami ebben az időben legfőbbképpen a protestáns felekezetűeket

⁹ Uo. 49. p.

¹⁰ Uo. 54-57. p.

¹¹ Dr. Galla Ferenc (1945): A trentói zsinat négyszáz év távlatából. Budapest, Stephaneum. 12. p.

¹² Vanyó (1933), 63-65. p.

¹³ Uo. 69-72. p.

célozta). Számos intézményük volt, szolgálatuk maga után vonta a templomok építését vagy átvételét. Ebből következik, hogy a művészetek terén is otthagyták kézjegyüket. A következőkben ennek járunk utána, előtte azonban még dióhéjban megnézzük a nagyvilág jezsuitáinak korabeli művészeti sajátosságait.

2. A jezsuiták kapcsolata a művészetekkel

Ez a fejezet nem kíván egy átfogó képet nyújtani a jezsuiták barokk művészetéről, csupán érintőlegesen szól róla röviden, hogy egy viszonylagos rálátást nyújtson, milyen területeken alkottak ők.

2. 1. A jezsuiták művészetének jellemzői

Noha jezsuita stílusról nem igazán lehet beszélni, hatásuk megnyilvánult az egyházi művészetek stílusában és ikonográfiájában egyaránt, nem csak Rómában, hanem szerte Európában (Szicília, Németország, Franciaország, Flandria, Spanyolország, Portugália). A festészetben alkalmazták a tanító jelleget, érzelmi hatásokat kiváltó effektusokat, ugyanakkor nagyobb rendszerességet és időbeli következetességet vezettek be, mint annak előtte. A vizuális művészetekben a katolikus hit megerősítésének alkalmas eszközét látták. Szent Ignác Lelkigyakorlatok című műve erősen épít az imaginációra, a bibliai történetek elképzelésére. Ez a hatás aztán megmutatkozik műalkotásokon is, olyan nagy barokk festők művein például, mint Bernini (1598-1680) vagy Caravaggio (1573-1610).¹⁴

A képi ábrázolásokhoz való kapcsolat a jezsuita rend tagjainak életében is fontos szerepet töltött be, többnyire a meditációban. A rendalapító Ignác maga sokat imádkozott az ún. Úti Boldogasszony képe előtt, amely az Il Gesù-ban található. Míg élt, nem sajnálta a pénzt a jezsuita templomok épületeire és dekorációira.¹⁵ Egy másik jezsuita atya, Jerónimo Nadal illusztrált evangéliumi meditációkat jelentetett meg. Robert Bellarmino kardinálisnak Ignáchoz hasonlóan volt egy festmény gyűjteménye, amely a

¹⁴ Bailey, O'Malley S.J., Sale S.J. (2005): The Jesuits and the Arts 1540-1773. Philadelphia, Saint Joseph's University Press. 125. p.

¹⁵ Zupanov, Ines G. (edited by) (2019): The Oxford Handbook of the Jesuits. New York, Oxford University Press. 62. p.

nagy egyháziatyákat ábrázolta, továbbá élénken érdeklődött a képmás és a bálvány megkülönböztetése iránt, amelyről a trienti zsinat utolsó ülésén értekeztek. Egy másik jezsuita értelmiségi, Antonio Possevino traktátust jelentetett meg a festészetről, de a legjelentősebb támogatója a jezsuita vallásos festészetnek alighanem a rend ötödik generálisa, Claudio Acquaviva volt. A rendhez köthető első római festményekre vonatkozóan instrukciókat adott a festőknek figyelembe véve a stílust és a kompozíciót. Ignácot követve megírta saját lelkigyakorlatos könyvét, melyben elődjéhez hasonlóan buzdít a bibliai szereplők és helyszínek életszerű elképzelésére. Acquaviva lakrészében megtalálható volt gyűjteménye a jezsuita mártírokról és szentekről, melyek előtt gyakran elmélkedett. Egy későbbi generális atya, Gian Paolo Oliva pedig prédikációs gyűjteményét Bernini tervezte címlappal jelentette meg, aki egyben személyes barátja volt.¹⁶ Még lehetne folytatni a sort, ebből is látszik azonban, hogy a jezsuiták mennyire érdeklődők és támogatóak voltak a művészetekkel kapcsolatban, de a tridenti zsinat szellemében a hívő buzgalmát segítő ábrázolásokat részesítették előnyben.

Egyik másik művészeti ág, amelyben a jezsuiták jeleskedtek, a kollégiumi színjátszás volt. Ezekhez olykor mozgatható apparátust is megalkottak székérrel, a Quarantore című nagypénteki misztériumjátékhoz a dekorációt pedig maga Andrea Pozzo, a híres jezsuita festő készítette el.¹⁷

2. 2. Andrea Pozzo

A jezsuiták alkalmaztak híres festőket és építészeket impozáns templomaikhoz és kollégiumi épületeikhez, olykor a színdarabjaikhoz zenészeket, de előfordult, hogy egy híres művész maga is a rend tagjainak sorát erősítette. Most egy olyan művész életére tekintünk rá röviden, aki nem csak a jezsuita rend tagja volt, de híres barokk festő és építőmester is egyben.

A trentói születésű Pozzo (1642-1709) a késő barokk meghatározó mestere volt. 23 évesen lépett be a Jézus Társaságába és végzett szolgálatot, mint laikus testvér (azaz nem szentelték pappá). Festőként és építésként dolgozott szerzetesi hivatása mellett.

¹⁶ Bailey, O'Malley S.J., Sale S.J. (2005), 126-128. p.

¹⁷ Worcester, Thomas (general editor) (2017): The Cambridge Encyclopedia of the Jesuits. USA, Cambridge University Press. 464-465. p.

Legfontosabb munkája a Loyolai Szent Ignác-templom díszítése Rómában.¹⁸ A hajó mennyezetfreskója képzeletbeli térbe nyílik, központi jelenete azt ábrázolja, amint Szent Ignác a mennybe emelkedik. Pozzo a perspektíva és az illuzórikus ábrázolásmód avatott értője volt, jelentős hatással bírt kortársai művészetére.

Andrea Pozzo római tevékenysége Magyarországon is ismert lehetett. Ennek egy illusztris példája a jelenleg kapjoni plébániatemplomban található olajfestmény (1713), amely nem csekélyebb alkotást mintáz, mint a jezsuiták nevéhez kötődő, s egyben a világ első barokk templomának, a római Il Gesú-nak a Szent Ignác-kápolnáját.¹⁹ A Jézus nevéről nevezett Il Gesú építtetője Jacopo Vignola és Giacomo della Porta volt 1568-1584 között. A mennyezetfreskó Jézus nevének győzelmét és tiszteletét jeleníti meg. A bal kereszthajó kápolnijában található az Andrea Pozzo tervezte Szent Ignác oltár (1693), amely bővelkedik ékes díszítőelemekben, az oltár felett a szent életnagyságú szobrával. Ámde nem csak a képmás található meg az oltárnál: magának a rendalapítónak itt nyugszanak földi maradványai aranyozott bronzkoporsóban.²⁰

A Szent Ignác-oltárral kapcsolatban felfedezhetünk valamit: a közelében, a jobb kereszthajó kápolnijában megjelenik egy másik jelentős jezsuita szent, Xavéri Szent Ferenc oltára, aki India apostola volt. A Kolozs megyei Kapjon plébániatemplomának szintén rendeltek egy Xavéri Szent Ferenc oltárt párdarabnak a Szent Ignácéhoz, ez is egy külföldi remeket, a szent goai síremlékét ábrázolja.²¹ A továbbiakban megnézzük majd, hogyan alakulnak a jezsuiták oltár kialakításai, milyen szentek jelennek meg, melyek a gyakori párosítások stb.

3. A jezsuita templomok történeti háttere

Ebben a fejezetben áttekintjük, hogyan telepedett meg a rend Magyarországon, és ezt követően miként jelentek meg a templomok a missziós körzeteikben. Nem térünk ki a rendhez köthető valamennyi barokk kori templomra, inkább a művészeti sajátosságai

¹⁸ Andrea Pozzo nella Chiesa di Sant'Ignazio – Le architetture illusorie dei Gesuiti. Letöltve: <https://www.raiscuola.rai.it/storiadellarte/foto/2022/02/Andrea-Pozzo-nella-Chiesa-di-Sant'Ignazio--7447b91b-6e10-4ae2-9e45-4e95e8f1e696.html>

¹⁹ Szokol Réka és Szőnyi Szilárd (szerkesztők) (2021): *Jezsuiták Magyarországon - A kezdetektől napjainkig*. Budapest, Jezsuita Kiadó. 271. p.

²⁰ Il Gesu. Letöltve: <https://katalogus.jezsu.hu/Ilgesu.pdf>

²¹ Szokol, Szőnyi (2021). 271. p.

miatt jelentősebbeket vesszük sorra. Továbbá azokat az épületeket vizsgáljuk meg, amelyekről jobban rendelkezésre álltak források.

3. 1. A jezsuiták megjelenése Magyarországon

Magyarországra vallási szempontból különösen mozgalmas évszázadban érkezett meg a jezsuita rend. A 16. században a reformáció hulláma söpör végig Európán, így hazánkon is. Megjelennek először az evangélikusok, majd a reformátusok, Erdélyben az unitáriusok, nem beszélve a kisebb reformációs mozgalmakról (pl. anabaptisták). Emellett a szerb és román ortodoxok bevándorlása a török nyomás miatt fokozódik. Másrészt a rárom részre szakadt ország középső része oszmán hódoltsági terület. A római katolikus egyház pozíciójának helyreállítása égető kérdéssé vált: a megoldást a frissen alakult, jól szervezett jezsuita rendben látták.

A főpapok várakozásait végül Oláh Miklós esztergomi érsek váltotta valóra: az ő meghívására érkezett Juan de Vitoria jezsuita pap Magyarországra 1553-ban. Személyében először lépett jezsuita magyar földre, ez pedig egy új fejezetet nyitott a rend életében. Először Nagyszombatban telepedtek meg, ahol kollégiumot is alapítottak, melynek működését a rektor halála és az 1567-es tűzvész számolta fel. Ezt követően Znióvárán és Vágsellyén létesítettek missziós központot. A nehéz kezdést azonban hamarosan újabb alapítások követték a Habsburg fennhatóságú országrészben épp úgy, mint a hódoltsági területeken és az Erdélyi Fejedelemségben (Győr, Buda, Eger, Kassa, Várada, Kolozsmonostor, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Temesvár, Belgrád).²²

A rend igazán a 17. században virágzott fel, a legtöbb alapítás ehhez az évszázadhoz köthető. Gimnáziumok és kollégiumok mellett egyetemet is létrehozta (Nagyszombat, 1635, Pázmány Péter alapítja). Csakúgy, mint külföldön, az élet minden területén számíthattak a magyarországi jezsuitákra: jelen voltak az oktatásban (ami a tridenti zsinat eszméinek terjesztésében kiemelten fontos), számos missziós állomást hoztak létre, lelkigyakorlatokat vezettek, vallásos társulatokat alakítottak.²³ Ezek pedig mind szolgálták egyben a tridenti zsinat céljait, hogy a lelkeket visszatérítsék a katolikus egyházba, akik pedig maradtak, azoknak hitük mindig megújuljon és megerősödjön.

²² Uo. 54-85. p.

²³ Uo. 91-93. p.

A rend magyarországi jelenléte értelemszerűen megnyilvánult templomok építésében is. A barokk templomok építtetésének hőskora a 17-18. század, előtte többnyire átvettek már meglévő épületeket. A rend külföldön, mint láttuk, élénken támogatta a díszes, impozáns barokk templomok kialakítását. Magyarországon eleinte nem ez volt a helyzet, sokszor a jezsuita rend megtelepedése körüli nehézségek miatt sem, de a török uralom nagyban befolyásolta azt is, hogy nem alakulhatott ki úgy a barokk építészet, mint külföldön. Némileg megkésve, jóval szerényebb körülmények között bontakozott ki általában véve, ebből következően a jezsuiták építészetében is.

3. 2. Jezsuita templomok építtetése

Noha a barokk építészet kezdeti szakasza nehézkesen indult, azért megvetette alapjait idehaza is, szép példákat hagyva hátra, ezen belül számos jezsuita épülettel. Az ő építészetük alapvetően igazodik az általános magyar állapotokhoz, esetükben szintén hiába keresnénk 16. század végi barokk épületeket. Mint már említettük, Nagyszombatban telepedtek meg először a jezsuiták, 1567 után azonban kénytelenek voltak távozni a kedvezőtlen körülmények miatt (a rendfőnök végül visszahívta őket Magyarországról). Ebben az időben saját templomuk sem volt. A 17. század első felében azonban visszatértek a jezsuiták, és végre felépülhetett a már régóta vágyott templom: 1629 és 1637 között építtette Esterházy Miklós nádor, eleget téve ezzel a rend és Pázmány Péter kérésének. Amikor Pázmány 1635-ben megalapította a nagyszombati egyetemet, az építési munkálatok még zajlottak, de eközben már egyetemi templomnak is kinevezték. A templom névadó szentje Keresztelő Szent János lett.²⁴

Említhetünk még további jezsuita templomokat a Felvidékről, melyek a barokk időkben épültek: Besztercebányán 1695-1715 között emelték templomukat. A bazini istenháza eredetileg evangélikus volt, 1655-1659 között építették, majd a kapucinusoktól vették át a jezsuiták és a korábbi protestáns külsőt katolikus elemekkel látták el. Kassán 1671-1681 között épült meg a templom, Komáromban első templomukat 1674-1677 között építtették. Lipótváron 1693-ban kezdték meg a templomo használatát, amely később volt, hogy leégett, volt, hogy árvíz mosta el, de mindig helyreállították. Pozsonyban szintén egy evangélikus templomot alakítottak át katolikussá 1636-1638

²⁴ Bikfalvi Géza (2011): „Mindent Isten nagyobb dicsőségére” – Tanulmányok a jezsuita rend történetéből. Budapest, METEM. 96-97. p.

között és a Szentháromság tiszteletére szentelték fel. Rozsnyón 1658-ban kezdtek templom építésbe, Szokolcán 1693-1724 között építették fel templomukat, a trencsényi Xavéri Szent Ferenc-templomot 1657-ben szentelték fel, Zsolnán a Szent Pál-templomot 1749-ben – noha az építkezéssel csak 1754-ben végeztek.²⁵

Ezekből az adatokból jól látható, hogy kevés kivétellel a 17. században épültek a rend első felvidéki templomai, kora barokk stílusban, nem egyszer a nagy elődök munkáját mintázva, az Il Gesú-t tekintve példaként (pl. Besztercebánya, Nagyszombat). Amennyiben protestáns templomot vettek át, ott értelemszerűen a puritán kinézetet díszítőelemekkel gazdagították (pl. oltár, freskó), és amennyire tudták, a belső teret átrendezték, habár belépve e templomokba többnyire érződik a falakon a korábbi felekezet jelenléte is.

Az alábbiakban megnézzünk néhány példát a mai Magyarország területére vonatkozó templomépítésekre vagy átvételekre. A budai Nagyboldogasszony-templom (Mátyás-templom) Buda visszafoglalását követően került a jezsuitákhoz 1686-ban. A rákövetkező évtizedekben szemináriumot és kollégiumot építettek a templomhoz, így az középkori arculatát jórészt elvesztette. Vízivárosban 1724-ben kezdték meg szolgálatukat a jezsuiták, ez alatt az idő alatt épült a Szent Anna-templom is (1-2. kép). A pesti belvárosi plébániát és a hozzátartozó templomot 1702-ben vehette át a rend.²⁶ Egerben 1731-1743 között építették a Borgia Szent Ferencnek szentelt istenházát (jelenleg Szent Bernát-templom). Győrben 1634-1641 között épült meg templomuk (3-4. kép), melyet a 18. század során tovább díszítettek, amely akkor már az akadémia lelki szolgálatát látta el.²⁷ Gyöngyösön a protestánsoktól vették vissza a Szent Orbán-templomot 1688-ban, amelyet aztán színvonalasan berendeztek.²⁸ Székesfehérvárott 1745-1755 között építkeztek.²⁹ A soproni Szent György-templom, amely a 14. vagy a 15. század közepén gótikus stílusban épült, a 17. században került a jezsuitákhoz, akik barokk ízlés szerint alakították át, és 1682-1781 között volt a rend tulajdonában.³⁰ A szintén soproni, nagy múltra visszatekintő Keresztelő Szent János-templomot 1636-1674 között használták a jezsuiták.³¹ Lébény Szent Jakab-temploma egy ideig szintén jezsuita kézen volt, 1631-

²⁵ Uo. 89-116. p.

²⁶ Bikfalvi Géza (2008): *Jezsuita olvasókönyv*. Budapest, METEM. 64, 72, 74. p.

²⁷ Uo. 127, 138. p.

²⁸ Lengyel László (1992): *A barokk Eger és Heves megye*. Budapest, Magyar Képek. 18. p.

²⁹ Császár, Fitz, Papp (1966): *Székesfehérvár*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó. 123. p.

³⁰ Dr. Thirring Gusztáv (1925): *Sopron – Civitas Fidelissima*. Sopron, Székely és Társa. 104. p.

³¹ Holzhofer Evelin (szerkesztő) (1998): *Sopron, a Szentlélek- és a Keresztelő Szent János-templom*. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 591. szám. Budapest, TKM Egyesület. 10-11. p.

ben kapták meg. Az idáig felsoroltakkal ellentétben ez az épület szinte teljes egészében megőrizte középkori kinézetét, a rend jelenlétéhez mindössze a dongaboltozat kiépítése fűződik.³² A kőszegi Szent Jakab-templomban 1677-től misézett a Társaság, amikor is az ellenreformáció hatására rendházat kaptak a településen.³³ Aba 1747-től vált a fehérvári jezsuita rezidencia missziós állomásává, a Szentháromságról elnevezett templomot nem sokkal utána, 1749-től kezdték el építeni.³⁴ Esztergomban is kialakították rezidenciájukat, az itteni templomot 1738-ban szentelték fel. Sajnos mára az egykori barokk berendezés szinte teljes egészében elpusztult.³⁵ Végezetül essék szó a vörösberényi Szent Ignác-templomról, amely „kakukktójtás” olyan szempontból, hogy a rend 1773-as feloszlása után négy évvel kezdték meg az építkezést, és 1779-ben szentelték fel. A templom első plébánosa Hatos István egykori jezsuita volt, az építtetés pedig Buffleur Gáspár jezsuita jószágkormányzó nevéhez fűződik.³⁶ (Megjegyzendő, hogy e templomtól mindössze néhány utcával arrébb található református erődtemplom egy ideig szintén jezsuita kézen volt, kb. 1700-tól 1723-ig.³⁷)

A mai Magyarország területén található templomok építési ideje, felszentelése már jórészt fele-fele arányban 17-18. századi. Kevesebb a pusztított templom és a protestáns átvétel a Felvidékhez képest, ahol is jelentős számban voltak evangélikus gyülekezetek. Ahol átvesznek egy templomot, azt többnyire barokk elemekkel látják el, illetve kibővítik. Igaz ez mind a külső, mind a belső megjelenésére a templomnak. Ez alól kevés a kivétel, ahol a középkori, többnyire gótikus megjelenés marad a mérvadó (pl. Lébény – Szent Jakab-templom, vagy Sopron – Keresztelő Szent János-templom, ahol a gótikus támpillérek megmaradtak). A templomépületek általában korai barokk stílusúak, különösen az ország nyugati részén, ahol a Habsburg fennahtóság biztosította a békésebb kereteket a stílus hazai kibontakozásának (tehát közeli példának ott voltak az osztrák

³²Dercsényi Dezső (1998): Lébény, Szent Jakab-templom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 117. szám. Budapest, TKM Egyesület. 3. p.

³³Dercsényi Dezső (1990): Kőszeg, Szent Jakab templom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 127. szám. Budapest, TKM Egyesület. 2. p.

³⁴Sulyok Ignác (2004): A jezsuiták Székesfehérváron és Fejér megyében a XVIII. században. In: Csurgai Horváth József, Demeter Zsófia, Vizi László Tamás (szerkesztők). Laudatio et salutatio: tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Kodolányi János Főiskola. 341-342. p.

³⁵Végh Dániel (2023. június): Vízivárosi Szent Ignác – Jezsuiták nyomában Esztergomban. Letöltve: <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/vizivarosi-szent-ignac/#post-14312>

³⁶Gajdó Ágnes (2023. március): A jószágkormányzó temploma – Jezsuiták nyomában Balatonalmádiban. Letöltve: <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/a-joszagkormanyzo-temploma/>

³⁷Faust Gyula (előadás, 2015. február 28.): Vörösberényi Református (erődített) templom története a kezdetektől 1899-ig. 17-18. p. Balatonalmádi Város Értéktár Bizottsága: ÉRTÉKEINK rendezvénysorozat. Letöltve: <http://www.refdunantul.hu/lap/vorosbereny/cikk/mutat/vorosberenyi-reformatus-egyhazkozseg-tortenete-a-kezdetektol-1899-ig/>

rendházak templomai). Az érett barokk a 18. században válik jellemzővé, pl. Székesfehérvár – Nepomuki Szent János-templom.

Nézzünk meg néhány példát az Erdély területén épült templomokra is! A barokk stílus képviselője szorosan kötődött a jezsuitákhoz, Erdélyben azonban sem nekik, de általában a barokk terjedésének sem kedvezett a többnyire protestáns fejedelemség, így maga a stílus csak a 18. század elején jelenhetett meg Erdélyben.³⁸ Ekkor már, úgy tűnik, nem az Il Gesú szolgál elsődleges mintául. A rend sikeres megtelepedése után 1718-1724 között építették fel templomukat Kolozsváron, amelyhez a példát valószínűleg egy bécsi típusúterv szolgáltatta.³⁹ Kolozsmonostoron már néhány évtizeddel korábban megjelent a rend, Báthory István erdélyi fejedelem adományaként a korábbi bencés rendhez tartozó templomot kapták meg, amelyet háromhajóssá alakítottak (ez még nem barokk jellemző). 1691-ben építkeztek, a templom patrocíniuma a Fájdalmas Szűzanya lett.⁴⁰ Még korábbi az egykor Váradon emelt Szent Egyed-templom, amelyet a rend az oda való megérkezése után vehetett át 1581-től. A medgyesi végzés azonban 1588-ban kitiltotta a rendet Magyarország és Erdély területéről, ekkor távozniuk kellett. A templomot valószínűleg protestánsok vették át. Az épület később a török harcok során elpusztult, így ennek kinézetéről semmit sem tudunk. Később azonban visszatértek a jezsuiták (1692). A kollégiumot és templomot 1703-ban építették fel a korábbi helyén. A rendháztól nyugatra volt található a templom, amelyről szintén nem tudunk semmit, leszámítva az egykori épület régiesen hangzó méreteit (hossza 14 2/6, szélessége 6 bécsi öl).⁴¹

Áttekintve az eddigieket megállapítható, hogy a jezsuiták mindig valamely egyházi méltóság hívására érkeztek, és a templomok építkezését többnyire főurak támogatták anyagiakkal. A településeken rendházaik mellett iskolát, kollégiumot nyitottak, missziós állomást létesítettek, tábori lelkészként működtek, vagy mindezeket együtt végezték. A barokk művészet terjesztői voltak, maga a rend is abban a korban alakult, az átvett templomokat előszeretettel díszítették ilyen elemekkel, új templomaikat barokk stílusban emelték. Legkorábban az Il Gesú hatott a magyar barokk templomépítészetre, mint már említettük, de leegyszerűsítve, és általában két toronnyal látták el az épület nyugati homlokzatát (ha keletelve volt). Megjelentek a bécsi stíluselemek, ezek ha szórványosan is, de egészen az ország keleti részéig eljutottak.

³⁸ Sas Péter (1999): A kolozsvári piarista templom. Kolozsvár, GLORIA. 31. p.

³⁹ Uo. 32, 34. p.

⁴⁰ Sas Péter (2010): A kolozsmonostori Fájdalmas Szűzanya plébániatemplom és egyházközség története. Kolozsvár, Verbum. 34. p.

⁴¹ Péter I. Zoltán: A Jezsuiták váradai építkezései. 73-75. p. Letöltve:
http://epa.oszk.hu/00100/00181/00131/pdf/EPA00181_varad_2017_02_072-077.pdf

Nyugaton jellemzően több a barokk épület, mert Erdélybe késve érkezett a már említett okok miatt. Nyugaton zavartalanabban bontakozhatott ki az új művészeti irányzat, a templomokon általában osztrák vagy közép-európai építészek, szobrászok, kőfaragók, festők dolgoztak. Közöttük is volt olyan, aki maga is jezsuita volt és Pozzo-tól tanult, pl. Christoph Tausch, akinek művészetében megjelenik a mesterére jellemző késő barokk illuzionista falfestészet (pl. Trencsén, Xavéri Szent Ferenc-templom).⁴²

Még megállapítható továbbá, hogy a rend néhány évtizeden belül telepedett le egymás után sorban az ország különböző részein. Erdélyből indult a misszió, de hamarosan követte a többi vármegye, és a nehézségek, kitelepítések dacára többnyire visszatértek, és újból nekiláttak a szolgálatnak, azzal együtt pedig az építkezéseknek is. Nem csak ők vettek át korábbi, más szerzetesrend vagy felekezet által használt templomot, előfordult, hogy miután kitiltották őket, az ő templomuk került át más felekezethez. Lassú, kitartó munkával az ország majd' minden szegletében kiépítették bázisukat és többnyire sikerrel fenntartották, ezt a folyamatot egyedül a rend 1773-as feloszlata törte meg. Barokk kori templomaikat, melyek közül ismertettünk néhányat, nagyjából eddig az időpontig építették. Ezt követően már egy új korszak vette kezdetét mind a rend, mind az épített örökségük tekintetében.

3. 3. Török dzsámik

Habár nem tartozik szorosan témánkhoz, érdemes legalább említés szintjén kitérni a török hódoltság idején épült dzsámik, mecsetek és türbék használatára, mivel az 1686-os felszabadulás a barokk korszakát érinti. Buda sikeres visszafoglalását követően számos (eredetileg is az vagy átalakított) török imaház került a jezsuiták tulajdonába, legalábbis egy időre. Ilyen volt a pécsi Gázi Kászim pasa dzsámija, ahol a rend tagjai kezdetben csak a belsőt építették át, majd egyéb, szentmisékhez szükséges felszerelést is kaptak. A rend feloszlatásáig az ő tulajdonukban volt. A szintén Pécsen található Idrisz baba türbéje is birtokukat képezte, amelyet kórházi kápolnának szenteltek fel. Ugyancsak kápolnává alakították a Buda szép kilátású helyén, a mai Rózsadombon épült Gül baba türbéjét.⁴³

Katolikus templomot természetesen a törökök is átminősítettek muzulmán imaházzá. Ilyen volt például a budavári Mária Magdolna-templom, amely később a

⁴² Bikfalvi Géza (2011): 111. p.

⁴³ Németh István (2018): Török építészeti emlékek Magyarországon. Budapest, Romanika Kiadó. 25-26, 31, 84. p.

ferencesekhez került, illetve a Nagybaldogasszony-templom, amelyet a török 1541. augusztus 29-én azonnal elfoglalt. Az ostrom után a ferencesek kapták meg, és ezt követően lesz a jezsuitáké – hasonlóan az alsóvízivárosi plébániatemplomhoz, ahol az évszámok ugyanazok: 1541-ben átalakítják a törökök dzsámivá, 1686-ot követően pedig a jezsuitákhoz kerül.⁴⁴ Ezeket az épületeket általában barokkosították, amely barokk jelleg azonban a dzsámik esetében napjainkra már nem érzékelhető.

Mindezekből látható, hogy más rendek, pl. a ferencesek is vettek át török imaházat (jószerivel korábban eleve is katolikus templomot), a török épületek „katolicizálásában” a jezsuiták jártak az élen. A frissen a barokk korban megalakult rend missziós lendületét mutatja a türbék és dzsámik használatba vételével a lakosság hittérítésében, a katolikus vallási élet visszaállításában való tevékeny részvétel, ehhez kötődően pedig a más kultúrák építészetével kapcsolatos idegenkedés mentesség.

4. A templomok építészte

Az alábbiakban a jezsuita templomok építészetében fellelhető jellemzőket tekintjük át. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a fennmaradt barokk kori templomaik nagy többsége kéttornyos (gyakran órával ellátott) főhomlokzattal bír, ez a hazai építkezésekre általában jellemző volt. A beltereket tekintve szinte valamennyi épület egyhajós, oldalkápolnákkal van ellátva, ezáltal pedig megfeleltek a tridenti zsinat szellemének, vagyis a nyílt tér igényének és a szentek tiszteletét, kultuszát elősegítő tér kialakításának.

Egy mester volt, hogy több jezsuita templom építkezésénél is közreműködött, pl. Pozzo tanítványa, Christoph Tausch, aki a bécsi Szent Anna-templomban a templombelsőt alakította át.⁴⁵ Magyarországra is elhozva a késő barokk boltozat típusát, a trencsényi és egri templomokat építette: e három templom mindegyike hosszhajós, két-két oldalukon nyíló oldalkápolnákkal, fölöttük empóriumok. A hosszhajó fölött ablaksüvegek által tagolt dongaboltozat.⁴⁶ A dongaboltozat megfigyelhető más templomoknál is, pl. a lébényi Szent Jakab-templom esetében, ahol a romos épületet a jezsuiták hozzák rendbe, és ekkor építtetik az új boltozatot. A kora barokk kassai Szentháromság-templom is

⁴⁴ Uo. 73-75, 77-78, 91-95. p.

⁴⁵ Bikfalvi Géza: Az egykori és a mai jezsuita templomok Bécsben.doc

⁴⁶ Kiliánné Jakab Viktória (1992): Az egri ciszterci templom építésének története és művészettörténeti elemzése. In: Löffler Erzsébet (szerkesztő). Egyház és barokk kor. Az 1992. július 17-18-án Egerben lezajlott tanácskozás anyaga. Eger, Megyei Művelődési Központ. 86. p.

dongaboltozatos, egyébként követi a típust, főhajó és kápolnák tagolják belterét. Visszatérve a trencsényi és egri templomokra, a római és bécsi minta nem véletlen Tausch okán, de még az ezen hatásoktól földrajzilag legtávolabb eső kolozsvári temploma a rendnek (ma piarista templom) is bécsi, egyes vélemények szerint római stílusú.⁴⁷

A kolozsvári templom esetében jól megfigyelhetők a tervrajzok és a végleges kialakítás közötti eltérések. Az egyik változat igen díszes, szoborfülkékkel, hagymakupolás, órával ellátott tornyokkal, egy másik változaton már az egyetem rajza is megjelenik, ez utóbbi hasonlít legkevésbé a Gesú-ra. A végleges tervrajzon a templommal összeépített egyetem is elnyerte végső formáját, és megfigyelhető, hogy jóval kisebbek lettek a templom tornyai a tervezettnél.⁴⁸ A torony terv szerinti méretének visszavétele más templomnál is megfigyelhető, pl. az esztergomi Szent Ignác-templom esetében.⁴⁹ Ha a jezsuiták az adott településen működtettek gimnáziumot, akadémiát stb., akkor az iskolaépületet hozzacsatolták a templomhoz, erre a kolozsvári mellett további példák a nagyszombati, a győri, vagy akár a budai Nagyboldogasszony-templom még a jezsuita helyreállítás idejéből (ennek persze mára semmi nyoma nem maradt).

Volt, ahol többször is felhúztak templomot, pl. Komáromban, ahol az első templom még a 17. században épült, de a népesség növekedése megkívánta egy nagyobb templom megépítését. A 18. század eleji templom összedőlt, ezt követően építettek egy harmadikat, amelynek Franz Anton Maulbertsch készítette a freskóit. Ez a templom viszont egy földrengés során megsérült, így az eredeti tervek alapján építeni kellett egy másikat, amelynek, összevetve a korábbi példákkal, szintén kisebbre vették a tornyait. Ez az épület már túlélte, a rend nem élte túl templomát – az oszlatás után a bencésekhez került. Ezt követően súlytotta tűzvész, háború, de a Szent András-templom alapvetően átvészelte az idők viharát, és mind a mai napig szilárdan áll talapzatán.⁵⁰ Ebből a példából is jól érzékelhető, hogy milyen kalandos sorsa volt egyik-másik templomnak.

A templomtornyoknál maradván még, tipikus az órapárkányos torony, esetleg a hagymasisakos megoldás, mint a székesfehérvári Nepomuki Szent János-templom esetében. Szerény homlokzat, magasra fölnyúló timpanonos rész, két torony, homlokzatán a három szintet összefogó falpillérek jellemzik, lentől felfelé haladva toszkán, jón és korinthusi fejezetekkel. A virágdíszes falpillérekkel, gazdag párkánnyal

⁴⁷ Sas Péter (1999). 32. p.

⁴⁸ Uo. 32-33. p.

⁴⁹ Végh Dániel (2023. június): Vízivárosi Szent Ignác – Jezsuiták nyomában Esztergomban. Letöltés: <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/vizivarosi-szent-ignac/#post-14312>

⁵⁰ Bikfalvi Géza (2011). 93-93. p.

körülvett kapu fölött szegmentíves ablak, a tornyokon szintén.⁵¹ Az ablakokkal gazdagon ellátott homlokzat jellemző a jezsuita templomépítészetre.

A győri Szent Ignác-templom a magyarországi kora barokk templomépítészet szép példája. Kéttornyos főhomlokzata ablakokkal, órával ellátott, a homlokzat fülkéiben szobrok, belépve a templomba egyhajós tér fogad. A hasonlóság megfigyelhető a jezsuiták nagyszombati, trencsényi és kassai templomaival: kéttornyos, oromzatos mind a négy, raszteres rendszerekben vannak elhelyezve az ablakok és a szoborfülkék, a főhomlokzatot vízszintes párkányok tagolják, felépítésükben kisebb eltérésekkel a bécsi (Egyetemi) templomot követik.⁵² Tervezőik észak-itáliai és Como vidéki mesterek voltak, nevük azonban nem maradt fenn, vagy ha mégis, nem tudni, milyen arányban köthetők hozzájuk a munkálatok.⁵³ Amit még megfigyelhetünk, hogy az alapítójuk nevét és címerét elhelyezték a homlokzaton.⁵⁴ E templomok belső kialakítása oldalkápolnás rendszert követ, amely merőleges a hosszahajóra. Ezt alkalmazták a soproni Szent György-templomon is, amikor a rendhez került az épület. A 15. századi templom gótikus támpillérei által alakítottak ki oldalkápolnákat, majd következett a barokk kori homlokzat. A Kőszegen található gótikus Szent Jakab-templomot is eképpen bővítették.⁵⁵ A 17. század végén, 18. század elején a nyugati homlokzat barokk oromzatot kapott, a főhomlokzat fölé fatorony került. Később szentélyből nyíló kápolnát, majd a mellékhajókból 2-2 oldalfülkét építtettek.⁵⁶ A jezsuitáknak tehát fontos volt a barokk arculat elnyerése a régebbi templomok esetében is, mind a külső, mind a belső részt tekintve, meghatározott szabvány szerint.

Egy ideig a soproni Keresztelő Szent János-templomot is a jezsuiták használták, ennél azonban nem érvényesültek a fent említett átalakítások, pl. az általuk gyakran használt dongaboltozattal szemben itt sértetlenül megmaradt a templomhajó gótikus boltozata.⁵⁷ Pesten is megtelepedtek egy időre. Itt a domonkosok 1230 körül alapítottak kolostort, a török hódoltság idején azonban elhagyták, így elpusztult templomuk is. A jezsuiták kezdték el újjáépíteni a felszabadulást követően. Később visszakerült többszáz

⁵¹ Kovács Péter (1992-1993): A barokk Székesfehérvárott. Budapest, Magyar Képek. 10. p.

⁵² Galavics Géza (2017): A győri jezsuita templom 17. századi művészeti koncepciója és az abban megjelenő társadalomkép. In: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt (szerkesztők). Jezsuita jelenlét Győrben a 17-18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Győr, Szent Mór Bencés Perjelség. 175. p.

⁵³ Uo. 175. p.

⁵⁴ Uo. 174. p.

⁵⁵ Uo. 182. p.

⁵⁶ Dercsényi Dezső (1990). 2. p.

⁵⁷ Holzhofer Evelin (1998). 10-11. p.

évvel korábbi tulajdonosukhoz, a domonkosokhoz.⁵⁸ Az idáig ismertetett példákból is jól látható, hogy kevés kivételtől eltekintve a templomokon általában végrehajtottak változtatást, vagy ahol az épület állapota megkívánta, teljes felújítást kezdeményeztek. Tették ezt a tridenti zsinat szellemében, hogy az igényes, szép kialakítású, nem ritkán lenyűgöző épületek is segítségére legyenek az Egyháznak a lelkek megnyerésében.

Másmilyen átalakításokra esett a hangsúly, amennyiben protestánsoktól került át hozzájuk imaház. Az evangélikusok a reformátusokkal szemben meghagyták a lehetőségét az oltárasztal mögötti oltárkép felállításának. A szószék oldalra került, mai istentiszteleteken is oldalra fordulnak a hívek a prédikáció hallgatása során. Így volt ez a bazini Legszentebb Megváltó-templomnál is, ahol az egykori evangélikus oltár az Úr táborhegyi színeváltozását ábrázolja, amelyet később a katolikusok tovább bővítettek, ez azonban még nem a jezsuitákhoz kapcsolódik. A rend itt 1753-ban jelent meg. A templom eredeti berendezését meghagyták, amiben a változtatás tetten érhető, az a további oltárok állítása saját jelképeikkel, jezsuita szentek szobrainak elhelyezése és festményeken való megjelenítése.⁵⁹ Szintén evangélikus imaház volt eredetileg a pozsonyi Szent Szalvátor-templom, 1636-1638 között építette az augsburgi Hans Toss. 1673-ban került a jezsuitákhoz, akik a külsőn alig változtattak, mindössze a rendi jelvényüket helyezték el a kapubejárat fölött. A templombelsőt gazdagították barokk elemekkel, ezek többsége a pozsonyi jezsuita asztalos- és fafaragóműhelyből került ki.⁶⁰

Nagy számban volt evangélikus Rozsnyó lakossága is a 17. század folyamán. A jezsuiták itt új templom építésébe kezdtek: az épületnek egyszerű kialakítású barokk homlokzata van, négyszögletes bejárat, felső síkjában szoborfülkék találhatók. Az oromzat háromszögű timpanonban végződik, középen kerek ablak.⁶¹ Az egyik szoborfülkében Mózes, a másikban Dávid szobra helyezkedik el, a két fülke között félköríves záródású ablak. Saját harangtornya nincsen.⁶² Hogy a Felvidéken mennyire elterjedt a lutheránus hit, azt jól mutatja, hogy a 17. századi Zsolna lakossága már több, mint kétharmada evangélikus volt. Itt is megjelentek a jezsuiták: térítő munkájukra utalva épülő templomukat Szent Pálról nevezték el. A kéttornyos barokk jezsuita templomok sorába illeszkedő épülettel 1754-re lettek készen.⁶³

⁵⁸ Bikfalvi Géza (2008). 74-75. p.

⁵⁹ Bikfalvi Géza (2011). 89. p.

⁶⁰ Uo. 102. p.

⁶¹ Uo. 105-106. p.

⁶² Rozsnyói Xavéri Szent Ferenc (Diák-) templom (2020. december 7.) Letöltve: <https://emlekhelyek.csemaadok.sk/emlekhelyek/rozsnyoi-xaveri-szent-ferenc-diak-templom/>

⁶³ Bikfalvi (2011). 113, 116. p.

Ha egy evangélikus többségű városban nem új templomot építettek, az átvett, előzőleg imaháznak használt épületeken az átalakítások többnyire a belteret célozták, egyrészt a katolikus, másrészt a saját, rendi arculat megjelenítésére törekedtek. Nem faragták át az egész épületet, ami mozdíthatóbb volt, azon változtattak.

A templomok külső arculatát tekintve említsünk egy-két hazai, a barokk bécsi és római típustól eltérő kivételt is! Egyszerű, letisztult megoldásokkal épült Aba keletelt temploma, ahol a nyugati főbejárat fölött egyetlen torony található. A mögötte hosszan elnyúló hajót alacsony nyeregvető borítja. A hajónál magasabb a háromoldalú szentély, amelyet a hajónál szintén magasabb sátozott borít. Ezek azonban már 19-20. századi újítások.⁶⁴ Hogy milyen volt a jezsuiták idejében, arra inkább a templom belsejéből következtethetünk. Eredetileg a szentély volt maga az önálló templom. Kívül háromoldalú, belül köralakú volt, és akkor még a sátozton helyezkedett el a kis torony. A templomot Petresits Lőrinc jezsuita páter építette 1746-1753 között. A kupola kifestése azonban csak 1756-ban fejeződött be. A harangot már utóda, Szalai János jezsuita misszionárius szerezte be, és a templomot téglakerítéssel is körbevette.⁶⁵ Ez az épület tehát igen szerény méretekkkel rendelkezhetett eredetileg, a jezsuiták impozáns, városi barokk templomaitól eltérően valószínűleg inkább provinciális kinézete lehetett.

Az abai templomhoz hasonlóan az egyszerűbb külső kialakítást követi a jezsuiták egykori Vörösberényben található Szent Ignác-temploma. Ez a szakrális épület egyhajós, homlokzati tornyos, keletelt. Benne Szent Sír-kápolnát is kialakítottak, amely az északi oldalon található sekrestyéből közelíthető meg.⁶⁶ A külsőre népies barokknak tűnő épület azonban belül meglepően gazdag freskó borítású falakat rejt. A szintén Vörösberényben található, Árpád-kori alapokon nyugvó református templom is őrzi még a rend egykori jelenlétének lenyomatát a déli és nyugati homlokzaton barokk stílusúvá átalakított ablakoknak köszönhetően.⁶⁷ A helyreállítási munkálatokkal Ruch János és Schram György veszprémi kőműveseket bízták meg 1702-ben.⁶⁸ A templomi berendezés azonban nem maradt meg, ha belépünk a templomba, egyszerű, dísztelen falakat látunk, minden irányból középre forgatott padosorokkal, középen a szószékkal, úrasztalával, vagyis egy tipikus református beltér fogadja az érkezőt.

⁶⁴ Kuthy István (1939. július 29.): Az abai Szentháromság templom története. Gépelt jegyzet. Aba. 1. p.

⁶⁵ Uo. 3. p.

⁶⁶ Horváth József (1981): Vörösberény, Plébániatemplom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 88. szám. Budapest, TKM Egyesület. 7. p.

⁶⁷ Faust Gyula (előadás, 2015. február 28.) 17. p.

⁶⁸ Református templom – Balatonalmádi-Vörösberény. Letöltve: <https://kozepkoritemplom.hu/balatonalmadi-vorosbereny-reformatus-templom/>

Az ebben a fejezetben ismertetett példákkal nem az volt a célunk, hogy részletes építéstörténeti képet nyújtsunk minden templomról, csupán néhány jellegzetességet, a jezsuiták építészetét jellemző megoldásokat igyekeztünk bemutatni. Az épületek kivitelezését lehet akár három részre osztani: voltak a meghatározott típust követők, amelyek (külső) kinézete némileg jobban hasonlít egymáséhoz (győri, nagyszombati, trencsényi, kassai templomok szűken véve, tágabb értelemben a jellegzetes homlokzatú, kéttornyos templomok pl. Besztercebánya, Eger, Kolozsvár, Víziváros, Zsolna stb. is idevehetők). Ezek jellemzően nagyobb méretűek, jelentős településeken, sűrűbben lakott városokban találhatók meg. Másrészt voltak azok a (nem feltétlenül, de esetenként kisebb méretű) templomok, amelyek kinézetét gyakran nem is lehet szabványosítani. Ezek többnyire kis településeken, vagy legalábbis a jelentős központoktól távolabb eső városokban, falvakban épültek (pl. abai, vörösberényi templom, de ide sorolhatók az evangélikus imaházakból kialakított, zömével felvidéki katolikus templomok, mivel a barokk jellemzők ezeken is megjelennek). A harmadik csoportba kerülhetnek azok a középkori eredetű templomok, amelyek az esetleges barokk átalakítások ellenére is jelentős részt őriztek meg eredeti, gótikus arcukatból (pl. Lébény, esetleg Vörösberény református temploma, mivel ezen is számos középkori elem megmaradt, vagy a Mátyás-templom, amelyet legnagyobb mértékben a neogótikus stílus jellemez, de maradtak fenn gótikus elemei).

Egy templomépületre tekintve még nem lesz egyértelműen eldönthető, hogy (egykori) jezsuita templomról van-e szó. A magyarországi jezsuita templomok barokk stílusúvá történő átalakításában mintául szolgálhatott a bécsi Am Hof (pl. Sopron, Kőszeg).⁶⁹ Viszont a barokk templomok német nyelvterületről származó előképei nem csak a jezsuita templomokra hatottak, így ezek inkább általánosabb barokk hatásnak mondhatók pl. a sziléziai Brieg jezsuita templom, amely a pesti egyetemi templom vagy a kalocsai székesegyház építészetére is befolyást gyakorolt.⁷⁰ Éreztette hatását a már többször is megemlített Il Gesú, amely különösen a homlokzat két torony által közrefogott timpanonos záródásában nyilvánul meg (pl. Eger). További hatása a Gesúnak a kiugró párkányzatok fény-árnyék hatása a barokk jegyében, vagy a díszítőelemek elhelyezése.⁷¹ A legszembetűnőbb jelző azonban, amely a Társaság jelenlétére utal, az a jezsuita rend jelvényével ellátott homlokzat (IHS, vagyis Jesus Hominum Salvator =

⁶⁹ Galavics Géza (2017). 182. p.

⁷⁰ Kiliánné Jakab Viktória (1992). 88. p.

⁷¹ Uo. 88. p.

Jézus az emberek szabadítója), vagy valamilyen más, rájuk jellemző jelkép, mottó, felirat, címer. Ezek a feliratok többnyire a főbejárat feletti kapuzat köréskébe faragva jelntek meg. Ha ilyet látunk, minden bizonyosságunk meglehet a rend egykori jelenlétéről.

5. A templomok belső kialakítása

A most következő fejezetben a templomok belső terének kialakítására térünk rá. Ezen belül lehetne szólni belső építészeti megoldásokról, sekrestyék, kápolnák kinézetéről, elhelyezkedéséről, továbbá különféle berendezési tárgyokról (padsorok, orgona, harang stb.), azonban mindez meghaladná a dolgozat kereteit. Ezért figyelmünket elsősorban egy téma köré összpontosítjuk, mégpedig a jezsuita templomok szent ábrázolásaira. Vagyis, a tridenti zsinat határozatait szem előtt tartva hogyan jelenítették meg ezeket a jezsuiták? Egyáltalán kik voltak a népszerűbb szentek, melyek voltak a leggyakrabban előforduló szent ábrázolások egy jezsuita templomban, melyeket részesítették előnyben? A jezsuita szellemiség megjelenik-e ezeken? Hordoznak-e jezsuita sajátosságokat, akár a kidolgozásban, sajátos attribútumokban vagy egy történet megjelenítésében? Az elkövetkezőkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

5. 1. Szentek ábrázolásai – zsinati előzmények

A tridenti zsinat világosan kijelölte a szentképek helyét, amelyek egyértelműen főként a szakrális terekben töltik be rendeltetés szerinti funkcióikat. „...Krisztus, az Istenszülő Szűz és más szentek képmásai különösen a templomokban kell legyenek, és ezeket illő tiszteletben és tiszteletadásban kell részesítenünk ... mert az irántuk tanúsított tisztelet azokat az előképeket illeti, akiket ábrázolnak.”⁷² Magában a rendeletben, hogy templomokban legyenek a szentek ábrázolásai, még nincs semmi új vagy rendkívüli. Az ezt megelőző évszázadokban is ott voltak. Hanem az, hogy lejegyzésre kerül a szentek tisztelete, aláhúzza, nyomatékosítja annak fontosságát (és szembehelyezkedve a protestáns tanokkal is, miszerint a szentek tisztelete félrevezető, ezért kerülendő). Ha pedig lejegyzésre kerül az, ami addig is a köztudat részét képezte, érthetően felerősödik,

⁷² Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004), 425-426. p.

valósággal felburjánzik a kultusz. Még nagyobb erővel, mert bár fontos volt eddig is, de most, szembehelyezkedve és elhatárolódva a protestánsoktól, kiemelten fontos. Ez pedig a művészetben is megnyilvánul: még látványosabb, még lenyűgözőbb legyen, hogy ámulatba essék, aki szemléli. Egészen látomás-szerűen hasson. De mindez nem öncélú. Ahogy a zsinati határozat kifejti, a figyelem arra irányul, akit ábrázol a kép – vagyis a hívő hitét és ebből fakadó cselekedeteit segítse az ábrázolt szent példája. Ezt a tridenti zsinat határozata a következőképpen ismerteti: „Azt pedig gondosan tanítsák a püspökök, hogy megváltásunk misztériumainak történeti elbeszélése, amelyet a festmények vagy más ábrázolások kifejeznek, műveli és erősíti a népet a hitigazságok felidézésével és a rájuk való folytonos emlékezéssel. ... (A szentkép) Istennek a szentek által művelt csodáit és az ő üdvös példájukat a hívők szeme elé tárja, hogy azokért Istennek hálát adjanak, a szentek példája szerint rendezzék el életüket és erkölcsüket, és felbuzduljanak az Isten imádására és szeretetére, és a jámborság ápolására.”⁷³

Fontos volt továbbá nem csak az, hogy hol legyenek felállítva a szentek ábrázolásai (a határozat azt is kifejti, hogy semmi szokatlan helyen), hanem, hogy miképpen történjen az ábrázolás. Az ikonográfia pontos meghatározása azért volt fontos, hogy elkerüljék az eltévelyedéseket. Mert bár egy helyénvaló és célszerű ábrázolás jó irányba segítheti a szemlélő tudását, hitéletét, egy helytelen képi ábra ugyanúgy rossz irányba vihet. A zsinat határozottan szembehelyezkedett a szokatlan képi megjelenítésekkel, még a művészetek terén is próbálva elejét venni az esetleges tévelygéseknek. Az Egyház tanítása ugyanaz. Legyen az ábrázolás is a megszokott. „...semmi olyan képmást ne állítsanak fel, amely hamis tanítást ábrázol, és alkalmat ad az egyszerű embereknek a veszélyes tévedésre.”⁷⁴ – áll a zsinati rendeletben. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne lehetne újításokat bevezetni az alkotás folyamatába, sőt! Ez sokkal inkább a bibliai történetek és a szentek életének forráshű ábrázolására vonatkozott.

Természetesen a jezsuiták is, mint mindenki más, igyekeztek teljes mértékben eleget tenni a zsinati elvárásoknak. Megszívlelték a szentek ábrázolására vonatkozó tanítást, és szorgalmazták a művészet eszköztárát bevetni a lelkek megnyerése érdekében. A képszerű ábrázolás hozzásegíthet a hitigazságok elmélyítéséhez: Szent Ignác már korán felismerte a bibliai szereplők és helyszínek képzeletben történő megjelenítésének hatását, a Lelkigyakorlatokban kimondottan javallja ezt (ehhez a szemlélődő használja mind az öt érzéket: látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás). Értelemszerűen e megjelenítés, különösen

⁷³ Uo. 426. p.

⁷⁴ Uo. 426. p.

a részletgazdag, mozgalmas, mennyei látomásszerű jelenetek, a jezsuiták művészetében is fontos szerepet fog játszani, mi több, az ő művészetüknek kimondottan sajátja. Az ellenreformáció szolgálatában megjelenik az illuzionisztikus ábrázolásmód – amely a 18. században éri el fénykorát -, melynek egyik legjelentősebb mestere a jezsuita Andrea Pozzo. Ezen ábrázolásmód az érzelmi hatás, a csodálat és a meggyőzés (*affectus*, *maraviglia*, *persuasio*) kiváltására törekszik, amely a retorikaelmélet elvárásaiból eredeztethető, vagyis a gyönyörködtetés, megindítás, tanítás (*delectare*, *movere*, *docere*) hármasságából.⁷⁵ A rend hazai, egykori barokk templomai közül tizenhatot díszítettek freskókkal, ezek közül Aba, Buda, Eger, Győr, Nagyszombat, Szokolca, Székesfehérvár és Trencsén templomaiban maradtak fenn falfestmények.⁷⁶ Ezek kidolgozását, témáját illetően semmiben sem maradnak el az európai barokk freskóktól, szinte kivétel nélkül minden megtalálható: a látszatarchitektúra, színpadias kialakítás, mennybéli jelenetek gomolygó felhőkkel, angyalok és szentek színpompás sokasága, a jelenetek magával ragadó, narratív és rendkívül mozgalmas kidolgozása (pl. a trencsényi Xavéri Szent Ferenc-templom mennyezetfreskója, amelyen a névadó szentet angyalok viszik föl a Szentháromság színe elé). Ugyanakkor a művészi kivitelezésnél igyekeztek szem előtt tartani egy adott témánál a tridenti zsinat határozatait pl. a székesfehérvári Nepomuki Szent János-templom *trompe l'oeil* freskója az Oltáriszentség valós jelenlétét örökíti meg Caspar Franz Sambach által, amely a tridenti zsinat *praesentia realis* tételéhez kötődik.⁷⁷

Ami a jezsuiták barokk kori szentképeit illeti, meglehetősen változatosak voltak a templomtérben helyet foglaló szentek csoportjai. A tridenti zsinat szellemében szorgalmazták különböző szenteknek ajánlott oldalkápolnák kialakítását, bennük az adott szent oltárával. A főoltáron gyakran a templom névadó szentjének képmása jelnik meg, körbevéve szentek szobraival. Megjelenhetnek egyrészt a tridenti zsinat tételeit alátámasztó ábrázolások, másrészt a barokk kor kedvelt szentjei, harmadrészt pedig a jezsuita szentek (középkori eredetű templomok esetében az akkortájt népszerű szentek ábrázolásai is megfigyelhetők), de még számos más tematika alapján csoportosulhatnak, hogy miért alakítanak ki egy templomban egy bizonyos szentnek oltárt (pl. megrendelő védőszentje, kongregációk). A következőkben ezt nézzük meg részletesebben.

⁷⁵ Serfőző Szabolcs (2017): A Győri Szent Ignác-templom belső kialakítása a 18. század közepén. In: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt (szerkesztők). *Jezsuita jelenlét Győrben a 17-18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez.* 254. p.

⁷⁶ Szokol, Szőnyi (2021). 258. p.

⁷⁷ Szilárdfy Zoltán (2003): Sajátos témák a Jézus Társaság barokk művészetében. In: Szilárdfy Zoltán. *Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok.* Budapest, Balassi Kiadó. 309. p.

5. 2. Jezsuita templomok szentképei

Ebben az alfejezetben azt tekintjük át, hogy az idáig ismertetett jezsuita templomok közül, amelyek berendezésének jelentős része megmaradt az eredeti barokk stílusában, mely szentek ábrázolásai fordulhatnak elő.

5. 2. 1. Atya, Fiú, Szentlélek ábrázolások

Mindenekelőtt kezdjük a felsorolást a magát Istent megjelenítő képekkel, amelyek alatt igen gyakran a három isteni Személy, az Atya, a Fiú és a Szentlélek képei értendők. A Szentháromság freskóját láthatjuk pl. a székesfehérvári Nepomuki Szent János-templom szentélyének kupolájában. Ez az 1748-ban Sambach által készített freskó szolgált mintául a budai Szent Anna-templom cselegelyekben ábrázolt, felhőkön feltüntetett négy evangélista alakja fölött, a kupolamezőben megjelenő Szentháromsághoz.⁷⁸ A Szentháromság ábrázolása történhet az alakok tényleges kirajzolásával, vagy akár szimbolikusan. Utóbbira példa a kőszegi Szent Jakab-templom főoltár építményének istenszemes háromszög záródása. Aba, Kolozsvár és Kassa templomai maguk is a Szentháromságról lettek elnevezve, így bizonyosan megjelenik a templomtérben is az ábrázolása. Aba jezsuita templomának freskóján egy mennyei látomás keretében jelenik meg a világot teremtő Atya, az emberiséget megváltó Fiú és a megszentelő Szentlélek galamb képében (s az Atya felől kiindulva egy fénysugár vetül Szűz Mária és Xavéri Szent Ferenc térdeplő, imádkozó alakjára). A kupola freskója 1756-ban készült, néhány évvel később az oltár, 1769-ben, amely az Atyaistent és Szentlelket ábrázolja, alatta a Szentesalád, Szűz Mária, Szent József és a gyermek Jézus. Maga a templom is a Szentháromság egy Istent szimbolizálja eredeti háromszög alakjával.⁷⁹ A kolozsvári templomnak már a főbejárat kapuzata fölött megjelenik a Szentháromság kőből készült domborműve két angyallal közrefogva, de a főoltárt is a Szentháromság tiszteletére állították. További példa a vörösberényi Szent Ignác-templom, amelynek freskóit Bucher Xavér Ferenc készítette segédek bevonásával. A szentély feletti kupolában látható Szent

⁷⁸ Bizzar István, Koltai András, Veress Ferenc (2005): A Szent Anna plébániatemplom. In: Koltai András (szerkesztő). A Szent Anna templom és a budai Víziváros katolikus egyházai. 124-125. p.

⁷⁹ Kuthy István (1939. július 29). 2-3. p.

Ignác megdicsőülése, akit angyalok emelnek a magasba, és az Atya, a Fiú és a galamb képében megjelenített Szentlélek fogadja.⁸⁰

Mindezen említett példából jól látható, hogy a jezsuita templomokban számos helyen megjelenik a Szentháromság, hol önálló egységet alkotva, hol egy kompozíció részeként, általában kirajzolva a teljes Szentháromságot.

5. 2. 2. Az Oltáriszentség megjelenítése

Fennmaradtak olyan ábrázolások is, amelyek kimondottan valamelyik zsinati határozathoz köthetők. Ilyen a tridenti zsinat Oltáriszentségről szóló rendelete, amely megerősíti a korábbi tanítást: „... az Oltáriszentség nagy titkának a szent katolikus Egyházban meglévő ősi, kiforrott és minden részletében tökéletes hite és tanítása megtartassék, és a tévedések és az eretnokségek elhárítása után a maga tisztaságában megmaradjon...”⁸¹ Az Eucharisztia ábrázolására egy példát már említettünk, a székesfehérvári Nepomuki Szent János-templom Sambach által készített freskóját. Itt e képen Jézus Krisztus királyi székéből száll alá az átlényegülés szavainak kiejtésekor a miséző oltárra.⁸² Van egy másik ábrázolás is, amely hasonlóképpen eredeti megvalósítással bír. Az egri volt jezsuita (jelenleg ciszterci, Clairvaux-i Szent Bernátnak szentelt) templom főoltárának (5. kép) szobrait Anton Krauss jászói szobrász készítette, az oltárarchitektúrát Franz József építette meg, a stukkó- és márványdíszeket pedig Johann Ruppert és Ruperto Schrattmann készítették 1769-1770-ben. Az oltárépítményt a rokokó szertelensége és dinamizmusa jellemzi, a jelenet és a szobrok beállítása színpadias, a sacrum theatrumot idézi.⁸³ A szoboralakok az Ó- és Újszövetségi áldozatot állítják szembe egymással (összhangban a tridenti zsinatban foglaltakkal, ahol is az Ószövetség lévita papságának gyarlósága miatti tökéletlen áldozatával szembeállítja Jézus Krisztus tökéletes áldozatát⁸⁴). Ez úgy jelenik meg, hogy az oltáron balra, a leckeoldalon Áron, a Törvény papja látható, jobbra az evangéliumi oldalon Melkizedek, aki még a Törvényt megelőzően papja az Úrnak.⁸⁵ A különleges építmény oltárt az oltárban ábrázol: Borgia Szent Ferenc térdelve imádja a szeráfok által magasba emelt

⁸⁰ Horváth József (1981). 4, 8. p.

⁸¹ Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004), 413. p.

⁸² Szilárdfy Zoltán (2003). 309. p.

⁸³ Lengyel László (1992). 18. p.

⁸⁴ Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004), 413. p.

⁸⁵ Sajó Tamás (1993): Barokk Eucharisztia-teológia az egri jezsuita főoltáron. Művészettörténeti értesítő, 42. évf. 3-4. szám. 142. p.

Oltáriszentséget, amely ábrázolás már az Újszövetség tökéletes áldozatát idézi a szemlélő emlékezetébe. Az ábrázolás Krisztus valóságos jelenlétét hirdeti az Oltáriszentségben, az oltár ezért nem véletlenül az oltárasztal mögött kap helyet, amelyen az átváltoztatás történik.

A jezsuiták elképzelésétől tehát egyáltalán nem állt távol a sajátos művészi megvalósítás, amelyben az illuziókeltés, és az ignáci lelki gyakorlatokból ismert „belső színház” fontos szerephez jut. De miért ábrázoltak egy ilyen hittételt? Nyilvánvalóan a tridenti zsinattal összhangban, az ignáci szemléletes átélés eszközeivel a cél a katolikus tanítás bemutatása volt, szembehelyezkedve a protestáns nézetekkel.

5. 2. 3. Krisztus ábrázolások

Tulajdonképpen e témáról már volt is szó, a Szentháromság megjelenítése és maga az Oltáriszentség is magában foglalja a Krisztus ábrázolást. Viszont további, nagyon sokféle megjelenítés lehetséges Jézus gyermekségétől kezdve az evangéliumi történeteken át, a szenvedés (keresztút) és keresztfeszítés, vagy a már mennyben ábrázolt jelenetet tekintve. Ez csak néhány példa, most a jezsuita templomokból nézünk meg egy-két képet, amely a barokk korban kedvelt volt, főként pedig a jezsuitákra jellemző Krisztus ábrázolásokat. Elsősorban Jézus Krisztus földi életéből tekintünk át jeleneteket, mivel mennybéli, megdicsőült –többnyire az Atyával és Szentlélekkel közösségben, szenteket fogadó – és liturgiai ábrákról már szoltunk.

A renchez köthető számos kongregáció, azaz vallásos társulat létrejött. Ilyen volt a Vérrel verejtékező Krisztus-, vagy a Szent Kereszt-társulatok pl. Kassán, vagy Győrben az Agonia Christi-, Budán pedig a Szentháromság-társulat (egyébként az ország más pontjain is működtek ezek a vallásos társulások, ahol a rend megtelepedett). A különféle, vallási tevékenységet folytató kongregációkba legtöbbször nyelv és társadalmi státusz szerint kapcsolódtak be a hívek, és többnyire itt ismerkedtek meg a jezsuiták tevékenységével is. A vallásos társulatoknak sokszor voltak a templomban felállított oltáraik. Sok esetben nem bizonyos, de némelyik oltár elnevezését és tematikáját tekintve köthető a kongregációkhoz, amelyek közül a Jézus Krisztusról elnevezett társulatok alkalmat adhattak különféle Krisztus ábrázolások elkészítéséhez. Ilyen volt a Szent Kereszt-oltár a soproni Szent György-templomból. Budán a Nagyboldogasszony-templomban a jezsuiták idején szintén volt egy barokk kori Szent Kereszt-oltár, amelyet

1694-ben építettek, később azonban, 1723-ban egy nyolc napig tartó tűzvész során leégett.⁸⁶ A székesfehérvári Nepomuki Szent János-templom Szent Kereszt oltárát valószínűleg Michelangelo Unterberger készítette 1750-ben.⁸⁷ A budai Szent Anna-templom Szent Kereszt-oltár középrészén faragott Krisztus korpusz található, két oldalt Szűz Mária és Szent János szobrai. A Jézus szenvedését és halálát bemutató oltárt nevezték Kálvária-oltárnak is, melyen a keresztre feszített Krisztus látható, körülötte anyja, Mária, Mária Magdolna és Szent János, illet állítottak pl. a vörösberényi Szent Ignác-templomban. Szintén vörösberényi az az oltár, amelyen Jézus gyermekség története elevenedik meg. A Szent Család-oltáron Szűz Mária, Szent József, a kis Jézus, valamint Zakariás, Szent Erzsébet és a még gyermek Keresztelő Szent János látható. A Szentsírkápolna falképei Jézus sírbatételét, az Olajfák, valamint a Siratóasszonyok jeleneteit ábrázolják (további, Olajfák-hegyén c. kép pl. a pozsonyi Szent Szalvátor-templomban). Ezek ugyanakkor általánosabb, nem kimondottan jezsuita témák – de talán lehet azt mondani, hogy a Szent Családnak a gyermek Keresztelő Szent Jánossal történő ábrázolása kedvelt volt a jezsuitáknál, ugyanis a vörösberényi mellett a trencsényi Xavéri Szent Ferenc-templomban is előfordul. Ez utóbbit Christoph Tausch készítette Illésházy Miklós fogadalmi képének 1713-ban, amely egy olajjal vászonra festett alkotás.⁸⁸

Már jobban közelít a speciálisan jezsuita témákhoz a Jézus Szíve tisztelet. A budai Szent Anna-templomban megtalálható egy Jézus Szívének imádása kép, és szintén ebben a templomban az egyik mellékoltár fülkéjének falára akasztott nagyobb függőkép egy, a jezsuiták körében igen népszerű szentet, Szent Dizmászt ábrázolja, akit Krisztussal együtt feszítettek meg – ő volt a jobb lator.⁸⁹ A Kálvária ábrázolás ezen változata, középen Krisztus, oldalán a két lator, külön kiemelve Szent Dizmász, kedvelt volt a rendnél ld. Gottfried Bernhard Göz: Szent Dizmász, a bűnbánó lator, 1740 k. papír, rézmetszet.⁹⁰

A fellelt adatok és képanyag alapján megállapítható, hogy a magyarországi egykori jezsuita templomok Jézus ábrázolásai legtöbb esetben Jézus Krisztus keresztáldozatához kötődtek, főként oltárokat számbavéve, de szoborcsoport részeként, vagy önállóan is megjelent ez a típus. (A képek nagy része összhangban van a megelőző

⁸⁶ Fabraky Péter (2015): A jezsuiták templomainak berendezése és felszerelése (1687-1773). In: Fabraky Péter etc. (szerk.). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, BTM, Budavári Nagyboldogasszony-templom. 170. p.

⁸⁷ Kovács Péter (1992).

⁸⁸ Szilárdfy Zoltán (2003): Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó. 377. p.

⁸⁹ Bizzar István, Koltai András, Veress Ferenc (2005). 124. p.

⁹⁰ Szilárdfy Zoltán (2003). 377. p.

századok ikonográfiai hagyományával, ahol a megfeszített Krisztust szinte mindig a Szűzanyával és Szent Jánossal jelenítik meg, adott esetben kiegészülve más szereplőkkel. Viszont összhangban van a Lelkigyakorlatokkal is, mivel Szent Ignác a Jézus Krisztus életének misztériumairól szóló fejezetben a keresztfeszítésnél János evangéliumából idéz, amikor Jézus Anyját Szent Jánosra bízta. Jn 19,23-37.⁹¹) A jezsuita templomok freskóin legtöbbször a megdicsőült Krisztus (avagy a teljes Szentháromság) jelenik meg a mennyeiken, más szereplőkkel együtt (pl. szentek, angyalok), miként valamely üdvözülő szentet fogadja – jezsuiták esetében igen gyakran Szent Ignácot vagy Xavéri Szent Ferencet ld. pl. Loyolai Szent Ignác lelkének mennybevitele a győri Loyolai Szent Ignác-templom szentélyének mennyezetfreskóján, Paul Troger, 1744.⁹²

A rozsnói Xavéri Szent Ferenc-templom boltozatának freskóján Jézus születését, Jézust a templomban és a Hegyi beszédet festette meg Ádám Gyula.⁹³ Magam is láttam 20. században épült templomokban hasonló alkotásokat. A 17-18. századi templomokban ezek a Jézus életéből vett „földi” epizódok mintha kissé háttérbe szorulnának, inkább mennybéli jeleneteket figyelhetünk meg a falfestményeken, a megtekintett példák alapján.

5. 2. 4. Szentek ábrázolásai

A következőkben még nem térünk rá részletesebb ikonográfiai program ismertetésére, csupán a gyűjtések alapján megpróbáljuk kimutatni, hogy mely szentek ábrázolásai fordulhattak elő a barokk kori jezsuita templomokban. Mária alakját külön is tárgyalhatnánk, mivel szinte minden egykori, a rend tulajdonába tartozó templomban előfordult az ábrázolása, és gazdag ikonográfiával rendelkezik, így erre még később visszatérünk.

Először nézzük meg a szemléltetés kedvéért egy példát, az ószövetségi pátriárkák, majd az evangéliumi szereplők (pl. négy evangélista) előfordulásait. Már volt szó az egri jezsuita templom főoltáráról, amellyel kapcsolatban említettük Melkizedek és Áron szobraikat. Az oltár oromzatán további alakokat helyeztek el: középen a megfeszített Krisztus, balra az érc kígyóra mutató Mózes, jobbra az áldozat közben, kitárt karokkal

⁹¹ Arendtné Salacz Nadine, Laczkó Zsuzsanna SJC, Lukács János SJ (ford.) (2019): Loyolai Szent Ignác. Lelkigyakorlatok. Budapest, Jezsuita Kiadó. 155. p.

⁹² Serfőző Szabolcs (2017). 256. p.

⁹³ Bikfalvi Géza (2011). 106-107. p.

Krisztus felé forduló Ábrahám látható. A szoborcsoport magába foglal még két mellékszereplőt: Mózes mellett a rézkígyóra feltekintő ifjút, Ábrahámnál a bokorban fennakadt kost.⁹⁴ A vörösberényi plébániatemplomban a sekrestye boltozatán tűnik föl Mózes alakja az égő csipkebokorral,⁹⁵ de láthatjuk még a két pátriárkát, Mózes és Áront a győri Szent Ignác-templom szószékének mellvédjén is. Persze az Ószövetség más nagy alkjai is megtalálhatók, királyok vagy akár a próféták személyében (pl. Győr, Troger freskók).

A négy evangélistát akár külön-külön is, de leggyakrabban együtt ábrázolták. Alakjuk gyakran feltűnik a jezsuita templomokban kupolák csegelyeiben, vagy a szentély boltozatának freskóján, oltárok, mellékoltárok szobraiként stb. Néhány példa a négy evangélista látványos, csegelyekben történő ábrázolására: Vörösberény, Buda (Szent Anna-templom), Győr. Oltárra példa: a nagyszombati Keresztelő Szent János-templom főoltárának 42 szobra közül négy az evangélistáké.⁹⁶

Az ismertetett példa alapján azonban elmondható, hogy valamennyi szent ábrázolása hasonlóképpen elhelyezésre került a jezsuita templomokban. Különösen szép számmal állítottak oltárokat a tiszteletükre. Megtalálhatóak voltak a jezsuitáknál is a barokk korban közkedvelt segítő szentek, akiknek szobrait, oltárait vagy függőképeit gyakran egy pusztító árvíz, tűzvész vagy pestis járványt követően helyezték el a templombelsőben. Ilyen szentek voltak pl. Nepomuki Szent János, Szent Flórián, Szent Rókus, Szent Sebestyén, Szent Fábian, Szent Anna. (Ekkortájt terjedt el Szent Józsefnek, mint a haldoklók pártfogójának a tisztelete is.⁹⁷) Egy másik csoportját képezi a szentképeknek a magyar szentek megjelenítése, amelyet a reformáció terjedésével és a török pusztításokkal szemben a magyarság egységeként fogtak fel. Ezen belül valamennyi magyar, főként Árpád-házi szent megjelenhetett (egy jellegzetes példa a győri Magyar szentek oltára).

Végül, mivel jezsuita rendről van szó, természetesen minden templomban jelen voltak a jezsuiták szentjei, ezek gyakran kiemelt helyekre kerültek, főoltárra, ha a templom patrocíniuma volt, de sokszor freskókon is ábrázolták őket, igen gyakran egy mennybéli jelenet formájában, ahogyan az Atya, Fiú, Szentlélek előtt az üdvözült szent megdicsőül (pl. a már említett győri mennyezetfreskó, vagy a trencsényi templomban

⁹⁴ Sajó Tamás (1993). 142. p.

⁹⁵ Horváth József (1995): Vörösberényi plébániatemplom. In: Kredics László, Lichtneckert András. Balatonalmádi és Vörösberény története. Balatonalmádi, Almádiért Közalapítvány. 258. p.

⁹⁶ Bikfalvi Géza (2011). 98. p.

⁹⁷ Szilárdfy Zoltán (2003). 310. p.

Tausch mennyezetképe). A főoltáron, mellékoltárokon kiállíthatták szobraikat, vagy festményen egy életükből vett jelenet bontakozott ki a szemlélő előtt (pl. Andrea Pozzo budai oltárképe, amelyen Xavéri Szent Ferenc megkereszteli Neachille királynét), esetleg az adott szent elszenderedését festette meg a művész (pl. Szakolcán, a Xavéri Szent Ferenc-templom azonos nevű főoltárán a szent halála látható). Gyakran ábrázolt jezsuita szentek voltak: Loyolai Szent Ignác rendalapító, Xavéri Szent Ferenc társalapító, nagy katolikus misszionárius (őket gyakran együtt jelenítették meg), az alkirályból lett jezsuita szerzetes Borgia Szent Ferenc, majd két ifjú korában elhunyt szent, Gonzaga Szent Alajos és Kosztka Szent Szaniszló stb.

A megemlített szenteken kívül persze még számos más szent képmása megtalálható volt templomaikban, most a korban elterjedtebbé váló jellegzetességeket említettük. Még néhány érdekességet nézzünk, amely a rend keretein belül megvalósuló művészi tevékenység eredménye volt: pl. olyan szenteket is ábrázoltak, akiknek kultusza nem nagyon alakult ki Magyarországon. Ilyen volt a palermói származású Rozália, akinek oltára áll Győrben (a külföldről betelepülő olasz Beccaria Virgil adományából készült el 1643-ban⁹⁸). Vagy pl. az őrangyal ábrázolások eredeti kivitelezésük okán szintén említésre érdemesek, ilyen az a győri, egykori Szent Rozália-kápolnában található, 1674-ben készült olajfestmény, amelyen egy őrangyal kézenfogva vezet egy magyar ruhás ifjút, mellettük kutya, a háttérben Győr látképével⁹⁹, vagy a székesfehérvári Nepomuki Szent János-templomban található, Caspar Franz Sambach által készített oltárkép.¹⁰⁰

A győri őrangyal témájú festményen megjelenik a rend jellemző IHS felirata. Mint arról már volt szó, ezt a monogramot templomuk külső homlokzatán is elhelyezhették, de ugyanígy a templomtérben belül is számos helyen, különféle kidolgozással.

Összegezve tehát megállapítható, hogy a jezsuita rend teljességgel eleget tett a szentek tiszteletére buzdító zsinati felhívásnak. Különösen is jellemző volt a rendre a Szentháromság tisztelete, szembehelyezkedve az iszlám hódítók Szentháromság tagadásával.¹⁰¹ Az Oltáriszentség hódolatával és művészi ábrázolásával pedig a protestánsok átváltoztatást kétségbe vonó és az áldozati jelleget tagadó nézeteivel fordulatk szembe. Ezzel mintegy a tridenti zsinat Eucharisztia-áról szóló tanítását is

⁹⁸ Galavics Géza (2017). 209. p.

⁹⁹ Uo. 223, 228. p.

¹⁰⁰ Szilárdfy Zoltán (2003). 313. p.

¹⁰¹ Uo. 307. p.

hirdették, mint azt már kifejtettük. A háborútól, éhínségtől és döghaláltól távoltartó hatásos segítségként tekintettek a Szentháromságra, mint Servator, Salvator és Sanator-ra.¹⁰² A rend magyar templomaira tehát a következők voltak jellemzők: Szentháromságtisztelet (különösen kedvelt volt megjelenítése freskókon pl. szentély boltozatán), teológiai mélységű Krisztus-ábrázolások (Oltáriszentség), Mária-tisztelet (mivel már Loyolai Szent Ignác is bensőséges tisztelettel viseltetett a Szűzanya iránt, a jezsuitáknál többféle képtípus, valamint letisztult Mária-szimbolika alakult ki). Számos oltár és függőkép maradt a jezsuiták idejéből, amelyeket a szentek tiszteletére készítettek, ezekre próbáltunk meg néhány sajátosságot bemutatni.

Az egykori jezsuita templomok jól felismerhetők a jezsuita szentekről és az IHS monogramról, vagy más, a rendre jellemző latin nyelvű feliratról pl. a vörösberényi templom főoltárának festménye azt a jelenetet ábrázolja, amikor Ignác társaival együtt Rómába tart, hogy a pápa áldását kérje a rend megalakulására. Ignác kezében könyv, melyen a jezsuiták jelmondata olvasható: *Ad maiorem Dei gloriam* – Mindent Isten nagyobb dicsőségére.¹⁰³ Felhasználhattak idézeteket a Lelkigyakorlatokból is pl. a kassai Szentháromság-templom Loyolai Szent Ignác-kápolna oltárképén,¹⁰⁴ vagy megjeleníthették magát az epizódot, ilyen Theodor van Thulden oltárkép-színvázlata, amely Loyolai Szent Ignác szemlélődését ábrázolja a föltámadt Krisztus Szűz Mária előtti megjelenéséről (1660 k., Eger).¹⁰⁵ A rend Szentháromság, valamint a jezsuita szentek iránti tiszteletéről tanúskodnak templomaik patrocíniumai, egyben utalnak – különösen a számos, Xavéri Szent Ferencről és Loyolai Szent Ignácra elnevezett templom – a Jézus Társasága hajdani jelenlétére.

6. Ikonográfiai jellemzők

Az előző fejezetben azt tekintettük át, hogy mely szentábrázolások hol találhatók, a most következőben pedig a barokk kori jezsuita templomok néhány szentképének vagy szentkép-típusának ikonográfiai sajátosságait igyekszünk bemutatni. Mindenre nem tudunk kitérni ezek bőséges volta miatt, ezért azok közül nézünk meg példákat, amelyek

¹⁰² Uo. 307. p.

¹⁰³ Horváth József (1995). 258. p.

¹⁰⁴ Bikfalvi Géza (2011). 91. p.

¹⁰⁵ Szilárdfy Zoltán (2003). 377. p.

a rend arculatát meghatározták. Ezek közül is kiemelkedőek a Mária megjelenítések, egyrészt Ignác személyes tisztelete, másrészt a szép számmal létrejövő, Magyarországon működő és a jezsuitákhoz köthető Mária-kongregációk okán.

6. 1. A kolozsvári Könnyező Szűz kegyképe

A jezsuita rend is élt azzal az általános gyakorlattal, miszerint egy ismert kegykép másolatát, vagy annak egy változatát rendelte meg a temploma számára pl. a szakolcai Xavéri Szent Ferenc-templomnak a védőszentje nevét viselő főoltárán Xavéri Szent Ferenc halálát festette meg a művész, amely az oberburgi kegykép egy variánsa.¹⁰⁶ Az is előfordult viszont, hogy maga a kegykép került a rend templomába, fellendítve ilyenkor a népes zarándoklatokkal járó búcsúkat. Ilyen volt a kolozsvári Könnyező Szűzanya kegyképe (6. kép), amelyen 1699. február 15. és március 12. között észleltek könnyezést. Az 1770-ben megjelent Kolosvári Könnyező Szűznek históriája című kiadvány szerint egy Lukács nevű orosz képíró festette meg a kegyképet.¹⁰⁷ Az ikon megszokott beállítást követ: a Szűzanya jobbját felemeli, balján a kis Jézust tartja, kifelé fordul a szemlélő felé (ez az ún. Hodégétia). Öltözetük bizánci stílusú, mindkettejük fejére egy-egy korona készült. Az értékes koronákat, amelyeket Felvinczi Klára adományozott 1719-ben, jelenleg külön őrzik.¹⁰⁸ A Boldogságos Szűz iránti tisztelet jeleként fogadalmi tárgyakat, votívakat készítettek a hívek. Ezek a kegykép későbbi másolatain már meg is jelennek pl. Binder János Fülöp 1770 körüli rézkarcán.¹⁰⁹

A Könnyező Szűz kegyképét a főoltáron helyezték el két angyallal körülvéve, fölötte a hatalmas, félköríves záródású, Szentháromságot ábrázoló oltárkép magasodik. A kegykép alatt látható a két jezsuita szent, Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc ereklyetartó ezüst mellszobra.¹¹⁰ Maga az ikon nem gyakorolt hatást a jezsuiták művészetére, lévén ők a barokk közvetítői, viszont a jezsuiták Mária-kultuszának ápolásába tökéletesen beleillett.

¹⁰⁶ Bikfalvi Géza (2011). 109. p.

¹⁰⁷ Szilárdfy Zoltán (1984): Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, Corvina Kiadó. Képmelléklet, 21. számú kép.

¹⁰⁸ Sas Péter (2006): A Jézus Társasága emlékei az egykori kolozsvári jezsuita templomban. In: Szilágyi Csaba (szerkesztő). A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák. 2. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 359. p.

¹⁰⁹ Szilárdfy Zoltán (1984). 21. számú kép

¹¹⁰ Sas Péter (2006). 393- 395. p.

6. 2. Győzedelmes Mária

A Jézus Társasága nevéhez számos kongregáció létrejötte fűződik, ezek közül utaltunk is néhányra. A barokk idején Magyarországon általánosan elterjedtek voltak a különféle kongregációk, jelentős részük Mária nevéhez fűződik. 1563 és 1787 között mintegy 264 Mária-társulat működött, amelyek a következő csoportokat foglalták magukba: Mária élete (84 ilyen társulat volt), Mária titulussai (146), valamint egyéb Mária-társulatok (34)¹¹¹ Mária-kongregációk megalakításába bekapcsolódtak a jezsuiták is. Jelentős volt a pozsonyi diákok Gyümölcsoltó Boldogasszony társulata, amelynek előjárói a gimnázium jezsuita retorikatanárai voltak, és a kongregáció célja a katolikus vallásgyakorlás és a barokk kegyesség elsajátítása volt. Győrben 1634-ben két városi társulat alakult: a magyar urak számára a Nagyboldogasszony-, avagy Patrona Hungariae-kongregáció, a német nyelvű katonaság számára pedig a Győzedelmes Mária, más néven Maria de Victoria-kongregáció.¹¹²

Az említett két Mária-kongregációnak megtalálható egy-egy oltára a győri Loyolai Szent Ignác-templomban. 1642 és 1646 között négy oltárt állítottak fel, ezekből az egyik a német felirattal is ellátott Győzedelmes Szűz Mária-oltár (7-8. kép). Maga az oltár sötétbarna, háromszintes oszlopos építmény, gazdagon aranyozott oszlopokkal és párkánnyal. Az oltár két festményét mindkét oldalon katonaszentek szobrai fogják közre. Az alsó képet Szent György és Szent Longinus, a felsőt Szent Mór és Szent Donát, legfelül pedig Szent Mihály arkangyal szobra zárja a kompozíciót.¹¹³ A festmény alul, a földi szférában a lepantói csata jelenetét örökíti meg, míg az előtérben, a mennyei szférában Szűz Mária jelenik meg a gyermek Jézussal a barokk művészetben kedvelt módon, mint Győztes Immaculata. Ez annyiban egészül ki a hagyományos Immaculata-típussal - ahol egyedül Szűz Mária van jelen, miként kígyóval körbetekert glóbuszon áll, és a kígyó fején tapos (utalva ezzel a Gen 3,15-re) -, hogy a megváltás művének allegóriájaként, a kis Jézus is megjelenik és ő súlyt le az ellenségre, kezében a váltságműre utaló kereszttel. Mária jobbában pálmaágat tart, kétoldalt angyalok veszik körül, az elülsők kezükben latin szalagiratot fognak (PATRONA MILITIVM – a katonák pártfogója és TVTELA PRAESIDIVM – a védők oltalma). A kép égi és földi szférája

¹¹¹ Bartók István (2008): Vallásos társulatok áhítati irodalma – A Mária-társulatok. In: Szelestei N. László (szerkesztő). *Lelkiségtörténeti számvetés. Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok*. 1. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi kar. 173-174. p.

¹¹² Szokol Réka, Szőnyi Szilárd (2021). 172, 173, 176. p.

¹¹³ Galavics Géza (2017). 186. p.

között egy kicsiny jelenet bontakozik ki: Mária közbenjár Krisztusnál az egyesült keresztény flotta győzelméért, Péter és Pál apostolok ajánlására.¹¹⁴ A kígyót leszűrő kereszt arra a hittételre utal, miszerint Mária már fogantatásakor részesült a keresztdozat megváltó kegyelmében.¹¹⁵

Az oltár oromzati képe, összhangban a nagy méretű festménnyel és az oltár tematikájával, ismét egy csatajelenetet mutat be, ezúttal mintegy a rendhez köthető jelenetet keretbe foglalva. A képen a pamplonai csata zajlik éppen, amely Ignác életének egy sorsfordító eseménye volt. A vár bástyáját ágyúgolyó találata éri, eközben a sebesült Szent Ignác föltekint az égre: a csatajelenet fölött Szűz Mária kezében tartja a kis Jézust, aki elhívja az akkor még katona Ignácot a maga szolgálatára.¹¹⁶ A Gyermekek kezében fénylő IHS látszik, mely sugarat vet a későbbi rendalapítóra.

Az oltár igen jelentős a tridentinum után, mint ellenreformációs megnyilvánulás szembehelyezkedve a protestánsokkal, akik a katolikus Mária-kultusztól elhatárolódtak. Sajátosan jezsuita is egyben a rendre jellemző Immaculata-tisztelet okán¹¹⁷, és az oltár nagyobb méretű festményéhez képest szerényebb oromzati kép miatt, amely viszont annál kifejezőbb a Szent Ignác életéből vett allegorikus jelenettel.

Érdeemes lehet még megemlíteni, hogy a Győztes Immaculata a magyaroknál továbbfejlődve mintegy Patrona Hungariae-vé vált, ez szintén megfigyelhető a jezsuiták Mária-emblematikájában az 1697-es győri jezsuita kollégium díszlépcsőházának egyik mennyezetképén.¹¹⁸ Itt az ikonográfiából ismert beállítás szerint Szűz Mária látható mennyei felhőkön ülve, karján a kis Jézussal, aki kezében a keresztet tartja. A kereszt száránál két szakállas férfifej tűnik elő, akik a protestánsokat jelképezik. Ily módon ez a győzelmet jeleníti meg a hitújítók felett. Viszont megtalálható az egyik mennyezetfreskón az Immaculata eredeti, még a kis Jézus nélküli képmása is.¹¹⁹ A következő alpontban tehát a Patrona Hungariae megjelenítési típust nézzük meg, a témánk szempontjából lényeges jezsuita templomokból vett ábrázolásokkal.

¹¹⁴ Szilárdfy Zoltán (2003): Szűz Mária sajátos ikonográfiai típusa a barokk-rokoko művészetben. A Győztes Immaculata és a Jó pásztornő. In: Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi kiadó. 20-21. p.

¹¹⁵ Uo. 25. p.

¹¹⁶ Galavics Géza (2017). 188. p.

¹¹⁷ Szilárdfy Zoltán (1970): Egy barokk kori immaculata típus ikonográfiájához. In: Pogány Ö. Gábor (szerkesztő). Művészettörténeti értesítő. 19. kötet, 4. szám. 287. p.

¹¹⁸ Szilárdfy Zoltán (2003). 21. p.

¹¹⁹ Kusler Ágnes (2021): „Ut pictura meditatio” – A győri volt jezsuita rendház díszlépcsőinek dekorációja a jezsuita Mária-emblematika kontextusában. In: Mikó Árpád (szerkesztő). Művészettörténeti értesítő. 70. kötet, 2. szám. 193-194. p.

6. 3. Patrona Hungariae

A Patrona Hungariae kultuszát a katolikus restauráció idején a jezsuiták élesztették fel, kiállva a Regnum Marianum eszméje mellett.¹²⁰ Győrben 1643-ban állítottak a magyarok Patrona Hungariae-kongregációjának oltárt (9. kép), amely a Magyar szentek oltára elnevezést viseli, viszont az egészet a Patrona Hungariae tematikája hatja át. Maga a gondolatkör a 17-18. században örvendett nagy népszerűségnek, de letisztult ábrázolásmódja csak a 17. század második felére alakult ki. Tehát a jezsuiták ezen oltára még „mozgalmas”, melynek előképe Pázmány Péter Kalauz című, a római katolikus hit tanítását összefoglaló művének címlapja lehetett.¹²¹ A Magyar Szentek oltára a templomban található, nagyjából azonos időben állított négy mellékoltár kidolgozásához hasonló. Két festményt foglal magába az oltárépítmény, az alsó a nagyobb méretű, az oromzati kép a kisebb, a két festmény között a jezsuiták jellegzetes IHS monogramja. A képeket két-két szobor is közrefogja: Szent Ágoston, Szent Gergely, Szent Jeromos és Szent Ambrus egyházatyák, az oromzat tetején pedig Loyolai Szent Ignác szobra foglal helyet. A szobrok és a festmények együttesen arra utalnak, hogy a Patrona Hungariae eszméje része a katolikus egyház egyetemes történetének.¹²²

Az oltár főképe három sávban jeleníti meg alakjait. Legalul turbános török katonák láthatók. Középen egymás mellett áll a négy szent, balról jobbra: Szent Adalbert és Szent Márton, a két püspök-szent, valamint Szent László és Szent Imre, a magyarság szentjei. Kezükben, külön a püspökök és külön a királyi szentek, egy-egy Mária-palladiumot tartanak. Ezeket mintegy védőpajzsként tartják maguk előtt, a török hadakkal szemben. Előzményei a Hunyadi Mátyás korában veretett, bajelhárító képességgel is felruházott Máriás pénzek lehetnek. A Mária-ikonográfia palladiumai közül a török veszély ellen oltalmazó egy lehetséges típus volt a Napbaöltözött Asszony, egy másik pedig a holdsarlón álló Mária, amely ábra célja az volt, hogy reményt keltsen a török félhold legyőzésére.¹²³ Az oltár festményén a pajzsokon az utóbbi látható. A Szűzanya mennybéli felhőkön ül, kezében tartja a kisdéd Jézust, lábainál holdsarló. A pajzsok szélére felirat került: PATRONA HVNGARIAE. Noha mindkét palladium ugyanazt a gondolatkört jeleníti meg, a két Mária ábrázolás kissé eltér egymástól, szépen

¹²⁰ Szilárdfy Zoltán (2003): A Krisztus-arc mint palladium, Mária-típusok mint lelki védőpajzsok. In: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó. 75. p

¹²¹ Galavics Géza (2017). 199-203. p.

¹²² Uo. 203. p.

¹²³ Szilárdfy Zoltán (2003). 74. p.

egyénytettek. A négy szent elhelyezése hasonlatos még egy korábbi, 1600 körüli rézmetszethez¹²⁴, amelyen szintén négyes csoport tölti ki a rendelkezésre álló teret, fejük felett a *Patrona Hungariae* alakjával.

Az oltár felső harmadában mennybéli jelenet bontakozik ki. Baloldalt egy kis angyal a magyar címerpajzzsal a kezében repül a szentek fölött. A kép jobb oldalán az országfelajánlás jelenete látható, a *Regnum Marianum* eszmekör kulcsfontosságú mozzanata (10. kép). Mária felhőtrónuson ül, kezében a Gyermekkel fogadja Szent István felajánlását, aki az országot Mária gondjaira bízta. A térdeplő király jobb kezében jogar, bal kezében az országalma. Ennél a képtípusnál még hiányzik a koronaátadás gesztusa, ez később válik elterjedtté, habár Nagy Lajos király idejében már előfordult az 1340-es években, az újbányai ezüst pecsétnyomóján.¹²⁵ E líraian megfestett jelenet után jóval baljóslatúbb történés bontakozik ki az oromzati képen. Ezen Szent Mihály arkangyal látható középen, baljában pajzsot, jobbában tüzes kardot tart, melyet egy határozott mozdulattal égne emel, miközben szigorúan letekint az alatta gomolygó emberalakokra. Jobbra lent a turbános muzulmánok láthatók, balra pedig a hitújítók. (Az egyik, spanyolgalléros, szakállas férfi fölnéz az angyalra. A győri kollégium diszlépcsőjének egyik freskóján hasonlóképpen ezzel a spanyolgallérral jelenítik meg az egyik protestáns hittudóst.) A képen lent, középen az ördög is feltűnik, ahogy Szent Mihály tapos rajta és csapást készül mérni rá a lángoló karddal.

Az oltár egyszerre támasztja alá az ellenreformációs mozgalmat, a magyarság *Regnum Marianum* gondolatát, és a jezsuita jelenlétet. Utóbbira utal a militáns hangvétel, amely az oromzati képen jelenik meg. Egyébként pedig a felekezetek egymást okolták az ország pusztulásáért. A militáns hangvételű ellenreformációra jellemző volt, hogy a katolikusok együtt emlegették a törököket és a protestánsokat az ország romlását látva.¹²⁶ Ez jelenik meg – a magyar szenteket ábrázoló festményen még nem, de - az oromzati képen. Ezzel szemben az egységet, az összetartást, az ország védelmét képviseli Mária, akire az országot bízta Szent István király.

Egy másik, szintén a *Patrona Hungariae*-t megjelenítő oltárkép található a kolozsvári Szentháromság-templomban, amely a jezsuiták idejében keletkezett (11. kép).¹²⁷ Ezen Mária középen, trónuson foglal helyet, jobbával az álló kis Jézust tartja, baljában jogar. A korona itt már nem István királyon, nem is letéve, hanem Mária fején

¹²⁴ Szilárdfy Zoltán (1984). 28. számú kép.

¹²⁵ Uo. 30. számú kép

¹²⁶ Galavics Géza (2017). 203. p.

¹²⁷ Sas Péter (2006). 400. p.

van elhelyezve. Tőle jobbra látható Szent István alakja, aki baljában az országalmát fogja, melynek a keresztjén a kis Jézus – hasonlóan a győri ábrázoláshoz – már rajta tartja a kezét. Máriától balra Szent László páncélos alakja tűnik fel, előtte pedig, a trónus lábánál Szent Imre herceg térdel, a szokásos attribútumával, liliommal a kezében. Az oltárkép nyomán később metszet is készült (Thomas Bohacz: Magyarok Nagyasszonya Szent István, Imre és László körében, rézmetszet, 1740), Bohacz metszetének elrendezését követve pedig egy festmény, amelynek az előterében térdelő jezsuita szerzetes lehetett a megrendelő és az adományozó is egyben.¹²⁸ A rézmetszet jobb alsó sarkában kard látható, a magyar címer mögött. A kard markolatán rózsafűzér, amely a lepantói csatát követően győzelemhez segítő lelki fegyvernek számított.¹²⁹ Bár a kolozsvári Patrona Hungariae-oltár ábráján nehezen kivehető, de mintha azon is ott lenne a kard markolatára tekert olvasó.

A jezsuiták az ezen oltárokon ábrázolt képtípusokkal a katolikus hit védelmét összekötötték a patrónusszentekkel. A téma ikonográfiája eleinte a magyar szenteket foglalta magába, és később kezdtek el megjeleníteni más, Pannóniában született vagy a területen tevékenykedő szenteket.¹³⁰ A kolozsvári Patrona Hungariae-oltár az ábrázolt személyeket tekintve még a korábbi típust követi, ahol csak a három királyi szent van jelen. Alapvetően elmondható, hogy Mária alakjának hangsúlyos jelenléte összefüggött a jezsuiták által terjesztett Regnum Marianum-eszme képi ábrázolásával, de a Mária-tisztelet az alapított kongregációk révén rájuk különösen is jellemző volt. Az, hogy Szűz Mária alakját együtt ábrázolták a magyar szentekkel, a magyarság, kiváltképp a nemesség számára fontos elem, a Szent Korona alatti kívánt egység kifejezése volt.¹³¹

Összegezve megállapítható, hogy az ismertetett oltárok mindegyike magán viselte a jezsuita rend lenyomatát, a győri oltárok esetében vagy az oromzati kép Ignác életéből vett jelenetével (Győzelmes Mária-oltár), vagy Szent Ignác szobrával (Patrona Hungariae-oltár), habár a Patrona Hungariae eszméjének a jezsuiták buzgó terjesztői voltak, így ebben az esetben maga az oltár témája, mind a győri, mind a kolozsvári, szorosan kapcsolódott a rendhez. A tridenti zsinat határozatainak végrehajtásában kulcsszerepet vállaló jezsuiták a Mária-kultusz ápolásával méginkább elősegítették az

¹²⁸ Szilárdfy Zoltán (1984). 29. számú kép.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Kerny Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete a jezsuitáknál (1550-1630). In: Szilágyi Csaba (szerkesztő). A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák. 2. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 432. p.

¹³¹ Uo. 431. p.

ellenreformáció eszmei terjedését – és ez esetben szemmel is látható leképezését, ami még jobban elmélyíthette a Magyarok Nagyasszonya-gondolatkört. A jezsuita rend a magyar szentek és Szűz Mária tiszteletének népszerűsítésével a tridenti zsinatnak a szentek és Mária tiszteletére, ábrázolásaik szorgalmazására vonatkozó felhívásának tökéletesen eleget tett, kiegészülve sajátosan magyar (Árpád-házi szentek, Patrona Hungariae, Regnum Marianum stb.), valamint jezsuita (Ignác-ábrázolások, IHS) elemekkel.

6. 4. Jezsuita szentek ábrázolásai

Maradunk továbbra is a sajátosan jezsuita témáknál, ezen belül is azoknál az ábrázolásoknál, amelyek a rend egykori magyarországi templomaiban találhatók. Mivel természetesen a jezsuita rend tisztelte szentjeit, ezért a szakrális tereken belül is arra törekedtek, hogy megjelenítsék őket. Szentjeiknek is megvoltak a jellemző attribútumaik, pl. Gonzaga Szent Alajosnak a feszület, lilium, könyv és a megfordított hercegi korona (ld. Bernardus Gvaltherus 1627-es kiadványának címelőzék-rézmetsetén).¹³² Ábrázolása a templomokban is megjelent, pl. a rend egri mellékoltárképén a szent diakónus ruhában látható, amint liliumokat oszt magyar viseletbe öltözött ifjaknak (Michael József: Szent Alajos-oltár, 1742-44).¹³³ A budavári Nagyboldogasszony-templom 1759-es, Bécsben készült, aranyozott kelyhének miniatűr zománcképén ugyanez a magyar ifjúságnak liliumokat osztó ábrázolása jelenik meg.¹³⁴ Ezen kívül más megjelenítési módja is ismert volt, pl. a kőszegi Szent Jakab-templom egyik 1743-as oltára Gonzaga Szent Alajos megdicsőülését mutatja be, amiként felhőn angyalok viszik a szentet az égbe.¹³⁵ Kimondottan eredeti, páratlan megfogalmazásai is lehettek a jezsuita szentek megjelenítéseinek, pl. a már korábban ismertetett egri főoltárnál Borgia Szent Ferenc életének egy nagyon jelentős részét emeli ki Johann Anton Krausz oltárfala. A középpontban áll az Oltáriszentség, amelyben a jezsuita szerzetes imádja a jelen lévő

¹³² Szilárdfy Zoltán (2003). 311. p.

¹³³ Lengyel László (1992). 22. számú kép.

¹³⁴ Rákossy Anna (2015): Kehely. In: Fabrakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András (szerkesztők). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom. 5. 33. számú kép. 202. p.

¹³⁵ Granasztóiné Györffy Katalin (2010): A kőszegi Szent Jakab-templom mecénásai a jezsuiták idején (1674-1749). In: Bubryák Orsolya (szerkesztő). „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Gondolat Kiadó. 6. számú kép. 593. p.

Krisztust, kinek valóságos jelenlétét hirdeti az oltárfal oromzatán lévő, a kereszthalált megörökítő jelenet is, utalva arra, hogy Jézus Krisztus feláldozta magát az emberiség bűneiért.¹³⁶ Borgia Szent Ferencnek jellegzetes ábrázolása az Oltáriszentség előtti hódolata, ahogyan azt Pozzo Borgia-portréja mutatja. Ennek a kompozíciója szolgált előképekül a székesfehérvári templom Sambach által készített Borgia Szent Ferencet ábrázoló predellaképének (1750-52 k.), amelyen a szentet Madonna-kegykép előtti kontemplációban ábrázolja.¹³⁷ Egy másik, a soproni Szent György-templom 17. század végéről való, 1764-ben átalakított oltárának festménye ugyancsak Borgia Szent Ferenc Oltáriszentség iránti tiszteletét fejezi ki. A Schaller István által festett, az elragadtatást megjelenítő képen a szent felhőkön térdel angyalok társaságában, miközben széttárt karokkal feltekint a kehelyre és az Ostyára.¹³⁸

A legtöbbet és legváltozatosabb módon ábrázolt szentje a rendnek azonban alighanem Szent Ignác lehetett, akiről gyakran egy életéből vett, vagy egy allegorikus jelenetet is megörökíthettek. Mellé csatlakozik szorosan Xavéri Szent Ferenc, akinek szintén nagy számban maradtak fenn ábrázolásai. A jezsuiták Szentháromság tisztelete és az ehhez kapcsolódó ábrázolások az ő nevéhez is köthetnek, ismert volt lélegzetté egyszerűsödött affektív imája: „O Beatissima Trinitas! – Ó boldogságos Szentháromság!”¹³⁹ A következőkben nézzünk is meg néhány alkotást Xavéri Szent Ferencről.

6. 5. Xavéri Szent Ferenc ábrázolásai

Xavéri Szent Ferencről (hasonlóan Szent Ignáchoz) számos kép maradt fenn egy életéből vett jelenettel, haláláról, vagy éppen mennybeviteléről, megdicsőüléséről. Szép példája a szent missziós tevékenységét megörökítő ábrázolásoknak a budavári templom mellékoltárképe (12. kép), amelyet Andrea Pozzo alkotott 1709-ben. Eredetileg az északi mellékhajóból nyíló kápolnasorban helyezkedett el, a szomszédos oltárt Loyolai Szent

¹³⁶ Prokopp Mária (2018): Az Eucharisztia őrzése és ábrázolása a hazai képzőművészetben a 16-18. században. In: Szelestei N. László (szerkesztő). Eucharisztia és Úrvacsora a 16-18. századi Magyarországon. Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok. 21. szám. Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. 216. p.

¹³⁷ Jernyei Kiss János (2006): Ikonográfia és liturgikus tér. Caspar Franz Sambach freskói és oltárképei a székesfehérvári jezsuita templomban. In: Szilágyi Csaba (szerkesztő). A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák. 2. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 382-383. p.

¹³⁸ Dercsényi Dezső (szerkesztő) (1956): Magyarország műemléki topográfiája. II. kötet. Győr-Sopron megye műemlékei. I. rész. Budapest, Akadémiai Kiadó. 100. számú kép. 240. p.

¹³⁹ Szilárdfy Zoltán (2003). 307. p.

Ignác tiszteletére szentelték (jelenleg a Fővárosi Képtár gyűjteményében található).¹⁴⁰ A festmény a szent életéből azt a jelenetet ábrázolja, amikor megkereszteli az indonéz szigetcsoporthoz tartozó Tidore uralkodó lányát, Neachillét, aki korábban az iszlám követője volt. Talán erre utal a királyné jobb oldalán lévő turbános férfialak. A jelenetben a misszionárius papi öltözkében egyik kezével egy misekönyv méretű könyvben lapoz – valószínűleg a kereszteléshez kapcsolódó szöveg olvasható benne –, a másikkal keresztvizet önt a királylány fejére. Három gyermek segédkezik körülötte, az egyik a tálcát tartja a keresztvíz alá, a másik felfogja Ferenc hosszú ruhaujját, míg a harmadik a könyvet tartja. Mindez a szabadban történik, az égbolt kékje jól harmonizál a szereplők ruháinak lágy színével.

A budai lakosok nagyra értékelték a képet művészi értéke és érzelmi hatása miatt, de nem csak műalkotásként, hanem kegyképként is tekintettek rá, miután a város átvészelte a pestisjárványt.¹⁴¹ India és Japán apostola a magyar népi kegyesség kedvelt szentje lett. Az ilyen ábrázolások által a legújabbkori szentek életéből is megismerhettek egy-egy fejezetet, amelyek jobban hozzásegíthettek a szent iránti tisztelet elmélyítéséhez. Ugyanakkor, hogy jó halált hal vagy elnyeri földi élete után a mennyei dicsőséget, ugyanúgy az ábrázolás témái közé tartoztak. Az elszenderedést megjelenítő képek inkább sorolhatók a kegykép jellegű ábrázolások közé, azoknak statikussága és ikonográfiai jelképei okán, mint az imént ismertetett mozgalmas jelenet az egymásra figyelő alakokkal. Erre példa Gottfried Bernhard Göz 1740 körüli, és egy ismeretlen szentképfestő 1760 körüli, egyaránt Xavéri Szent Ferenc halálát megörökítő alkotásai.¹⁴² Mindkét ábrázoláson Xavéri Szent Ferenc papi ruhában fekszik kezében feszülettel egy kalyiba-szerű építmény alatt, távol-keleti környezetben. Nem csak papíron és rézmetszeten jelenhetett meg azonban ez az ábrázolás, hanem akár oltárkép formájában is.

A székesfehérvári Nepomuki Szent János-templom oltárképeit egy kivétellel Caspar Franz Sambach készítette. Az 1752-ből való Xavéri Szent Ferenc-oltár drámai erővel jeleníti meg a szent halálát. A nagybeteg és elgyötört szent összekulcsolt kezében az Ignációl kapott feszülettel a földön fekszik, így találunk rá a portugál hajósok. Fölöttük azonban már egy látomászerű jelenet bontakozik ki – a megnyíló, ragyogó arany

¹⁴⁰ Serfőző Szabolcs (2015): Xavéri Szent Ferenc-mellékoltárkép, 1709. In: Fabraky Péter, Fabrakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András (szerkesztők). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom. 193-194. p.

¹⁴¹ Uo. 193-194. p.

¹⁴² Szilárdfy Zoltán (2003). 454., 455. számú képek, 374. p.

égboltból angyalok figyelik, várják lelkének távozását az örök dicsőségbe. A mellékoltárképek jeleneteit a mozgalmasság és a chiaroscuro gazdag alkalmazása jellemzi, amelyek a spirituális tartalomhoz és lelki elmélyüléshez is hozzásegítették a szemlélőt.¹⁴³ Az oltárképek alján ovális keretekbe foglalt, arany színű rokokó faragványokkal díszített predellaképek láthatók. A Xavéri Szent Ferenc-oltárkép alatt Pádovai Szent Antal a kis Jézussal jelenik meg, amely ábrázolás a többi predellaképpel együtt a jezsuita meditációs gyakorlat egyes állomásait illusztrálja példaként.¹⁴⁴

Xavéri Szent Ferenc története itt azonban még nem ér véget. Lelke a földről való távozást követően megtér a mennyei hazába – ennek képi megfogalmazása kedvelt témája lesz a barokknak, mint amely egy dicsőséges, örömteli eseményt ábrázol, és alkalmat ad az illuzionisztikus, mennybéli, látomásszerű jelenetek megfestésére. Xavéri Szent Ferenc megdicsőülését nem egy freskó örökíti meg a templomok boltozatán, megfigyelhető pl. a trencsényi Xavéri Szent Ferenc- és az abai Szentháromság-templomokban. A trencsényi freskó a szentély fölött látszatarchitektúrába foglalja a jelenetet, hangsúlyos rövidülésekkel. A boltozat megnyílik, mintha maga a menny tárulna fel a szemlélő előtt. A festett párkányokon zenélő angyalok lába lelóg, olyan hatást keltve, mintha szinte már a valódi építészeti térrel érintkeznének. A kép központi jelenetében, a mennyei és a földi szintér között feltűnik maga a szent, akinek felhőn térdelő alakját angyalok viszik a Szentháromság színe elé.¹⁴⁵ Az Atya szakállas férfiként van ábrázolva, a Fiú piros köntösben, kezében a keresztet tartja, s fejük fölött, középen a Szentlélek galamb formájában látható. Hasonló a megjelenítése a Szentháromságnak az abai templom mennyezetképén, ott viszont az Atyaisten egy kék színű glóbuszon támasztja bal kezét, jobbában pálcát tart. A szentély kupolájában megfestett, látszatarchitektúra keretezte jelenet központját a Szentháromság foglalja el. Körülöttük körkörös irányba kavargó felhőkön angyalok repülnek: egy őrangyal eltévedt kisfiút emel fel az égbe, a szeretet angyala szívet tart kezei között, az alatta lévő angyal a megváltás zászlajával és az örök élet koronájával lebeg, Szent Mihály arkangyal a sárkánnyal küzd, és még sorolhatnánk...¹⁴⁶ Xavéri Szent Ferenc alakja az építészeti látszattér fölött, felhőkön térdelve tűnik föl, mellette Szűz Mária, mint Immaculata imára kulcsolt kézzel tekint fel a Szentháromságra. Kettejükre az Atya jogarából fénysugarat bocsát le.

¹⁴³ Jernyei Kiss János (2006). 380. p.

¹⁴⁴ Uo. 380, 383. p.

¹⁴⁵ Szokol Réka, Szőnyi Szilárd (szerkesztők) (2021). 258-259. p.

¹⁴⁶ Kuthy István (1939. július 29.). 2. p.

Az ilyen festészeti megoldások rendkívül népszerűek voltak, különösen a 18. században éltek fénykorukat. Megdicsőülés jeleneteket számos szenttel kapcsolatban festettek (pl. Nepomuki Szent János). A jezsuitáknál különösen is hangsúlyos meditációt, lelki szemlélődést szolgálta, s egyben a tridentinum szellemében a szentek iránti tiszteletet is megalapozhatta és mélyíthette. Megfigyelhetjük ezeken a freskókon a rend által igen kedvelt Szentháromság- és Immaculata-típusok ábrázolását, és (egy általuk szintén előnyben részesített, oltárokon is ábrázolt téma) az őrzőangyal a kisfiúval is feltűnik.

6. 6. Loyolai Szent Ignác ábrázolásai

A legtöbb és legváltozatosabb ábrázolás a jezsuita szentek között valószínűleg Szent Ignácra maradt fenn. Már bemutattunk egy képet róla, a Győzelmes Mária-oltár oromképét, melyen még a szerzetesi élete előtt, katonaként örökíti meg a művész azt a pillanatot, amikor az Úr Jézus letekint Ignácra, és ő szívében hirtelen vágyat érez arra, hogy ezentúl Krisztus szolgálja legyen. Ignácot, hasonlóan Ferenchez, általában fekete reverendában képzeljük el, és ehhez képest szokatlan a páncélos, katonaként történő ábrázolás látványa. Ritkább is, de előfordul: például a vörösberényi templom hajójának egyik mennyezetképén az ezüstösen csillogó páncélban magát a rendalapítót ismerhetjük fel (13. kép). Ám ez a megjelenítése messze nem azonos egy, a pamplonai csatában megsérült, tanácstalan harcosával. Ignác ezen a festményen Krisztus katonájaként jelenik meg, egyik kezében IHS feliratú pajzsot tart, a másikban fészületet, melyet lelki oltalomként fordít a hit ellenségeinek allegorikus alakjai felé, amelyek egyenként három bűnt, a rágalmat, a haragot és a tudatlanságot testesítik meg. Ignác fején babérkoszorú látható, mint aki az erények bajnokaként győzelmet arat a bűn és a halál felett.¹⁴⁷

Ugyanakkor nem minden vélemény osztja azt a nézetet, miszerint Ignácot ábrázolná a freskó. (A rendalapítóról még életében készült hiteles portré, amely mintául szolgált a későbbi, róla készült festményeknek. Ezen a képen ha jobban szemügyre vesszük, a katona arcvonásai egyáltalán nem emlékeztetnek Ignácéra...) Így tehát a páncélos vitéz egy allegorikus alak lenne, a lelki küzdelemben győzelemre vezető jelképekkel felruházva. Vajon akkor kicsodák a két oldalt lévő csoportosulások alakjai? Az északi oldalon a 'háború pusztító rémét' megszemélyesítő számárfüles, koronás alak,

¹⁴⁷ Szokol Réka, Szőnyi Szilárd (szerkesztők) (2021). 266. p.

egy kígyóhajú férfi, és egy harmadik figura jelenik meg, aki az ágyú tüzét az ellentáborra irányítja, mögöttük a tábor sátrai sorakoznak. A másik oldalon tudós és papi öltözékű férfiak láthatók, kezükben könyvekkel, a háttérben mögöttük oszlopos épületek. Talán a hét szabad művészetet jelenítik meg.¹⁴⁸ A szereplők fölött a mennyei égbolt felhői között angyalok lebegnek. Ha összevetjük a két értelmezést, végső soron nem mondanak ellent egymásnak: a rágalom, a harag és a tudatlanság háborúhoz is vezető alakjaival szemben állnak a vallás, a művészetek és a tudomány felsőbbségét hirdető tudós öltözékű személyek csoportja. S e harc kimenetelét a középen lévő katona jelképezi, aki a Krisztus jelvényeivel felruházva hozza meg a győzelmet a tudósok és papok csoportjának.

Ugyancsak e templomnak egy másik freskója Ignác életéből egy igen jelentős történetet örökít meg, azt, amelyen a szent manrézai visszavonultságában a Lekigyakorlatok könyvét írja (13. kép).¹⁴⁹ Fölötte a felhőkön Szűz Mária jelenik meg a gyermek Jézussal, körülöttük zöldes szárnyú angyalok és kicsi puttók lebegnek. Maga a Lekigyakorlatok kiemelt fontosságú a rend életében, nem meglepő hát, hogy alkotásokon is megjelenik – akár ilyen módon, hogy Ignác éppen írja, vagy akár egy jelenetet is ábrázolhattak belőle, pl. Theodor van Thulden oltárkép-színvázlata, amely a következőt örökíti meg: Loyolai Szent Ignác szemlélődése a föltámadt Krisztus Szűz Mária előtti megjelenéséről, 1660. k., vagy Gottfried Bernhard Göz: A Föltámadott megjelenése a Szűzanyánál, miniatűr húsvéti jelenetekkel, 1730. k. (papír, lavírozott tus).¹⁵⁰ Ez az ábrázolás-típus pedig már kifejezetten a Lekigyakorlatokból alakult ki. Ahogy Ignác maga is mondja, nincs benne a Bibliában, illetve egy igeversssel alátámasztja, hogy szerinte mi utalhat rá: „(299) Krisztus Urunk feltámadása és első megjelenése (Mk 7,18). Első pont. Megjelent Szűz Máriának. Ezt ugyan nem említi a Szentírás, de benne van abban a mondatban, hogy megjelent igen sok másnak. A Szentírás ugyanis feltételezi, hogy értelemmel rendelkezünk, mint ahogy írva van: 'Hát ti is ilyen értetlenek vagytok?'”¹⁵¹ A Lekigyakorlatok tehát egészen változatosan hatott a jezsuiták művészetére, vagy egy idézetet festettek fel belőle, vagy magát Ignácot ábrázolták a Lekigyakorlatok írása közben, esetleg – mint itt az idézett jelenetnél – annak egy pontját, egy szemlélődést láttatnak művészi eszközökkel, amelyen vagy csak az evangéliumi szereplők jelentek meg, vagy akár Szent Ignác is részese és úgy ábrázolja a művész, mintha csak az ő szemlélődésébe nyernénk bepillantást.

¹⁴⁸ Horváth József (1995). 252. p.

¹⁴⁹ Uo. 252. p.

¹⁵⁰ Szilárdfy Zoltán (2003). 492, 493. számú képek, 377. p.

¹⁵¹ Loyolai Szent Ignác: Lekigyakorlatok. 156. p.

Térjünk vissza a vörösberényi templom freskóihoz! A megdicsőülés a barokk korban és a jezsuitáknál is kedvelt téma, mint azt már láthattuk Xavéri Szent Ferencnél, és természetesen Ignácot is ábrázolhatták így. Ennek egy szép példája a vörösberényi templom szentély feletti kupolájának központi képe (15. kép). Ezen a festményen angyalok emelik fel a miseruhás Ignácot – a korábban ismertetett képekhez hasonlóan – ugyancsak a Szentháromság színe elé. Itt a kidolgozás ikonográfiája a már megszokottat követi: a Teremtő hosszú, fehér szakállas férfialak pálcával a kezében, a Fiú a váltságmű eszközét, a keresztet tartja, fölöttük pedig a Szentlélek látható galamb képében, aranszínű dicsfénnel övezve. Ignáctól balra hú társa, Xavéri Szent Ferenc látható térdre ereszkedve, kis feszülettel a kezében, mögötte három jezsuita vértanú nagy méretű keresztekkel, akiket 1579-ben keresztre feszítettek hitük miatt. Fölöttük egy angyal a vértanúságot jelképező pálmaágot tartja. Ignác másik oldalán Gonzaga Szent Alajos térdel fehér karingben. Kezében a fehér lilium a tisztaságot jelképezi, előtte pedig a koronás halálfej a szent nemesi származására utal. Mögötte láthatjuk a három kassai vértanú, Körösi Márk, Pongrácz István és Grodecz Menyhért képmásait, akiket hitükért 1619-ben kegyetlenül kivégeztek.¹⁵² Mindhárom freskó, akárcsak az egész vörösberényi templom kifestése és oltárképei, Franz Xaver Bucher székesfehérvári festő művei. A templom festményeinek elkészítésével Buffleur Gáspár, az utolsó jezsuita jószágkormányzó bízta meg a jeles művészt.¹⁵³ Művei igényes kivitelezésűek, valamennyi képét a barokkra jellemző mozgalmasság hatja át, gomolygó, rózsaszín felhők, kecses mozdulattal szálló angyalok figyelhetők meg rajtuk. A képeket ragyogó, élénk színekkel festették Bucher és segédei, példás összhangjuk bontakozik ki a templom falain. A karakterek kidolgozása is ügyes kezekre vall: különösen a három jezsuita szent, Ignác, Ferenc és Alajos arca jól felismerhető. (Gonzaga Szent Alajosról szintén készült még életében portré, ez mintául szolgált a későbbi ábrázolásoknak. A hiteles portrék egyike, egy El Greco-alkotás 2022-től a Szépművészeti Múzeum állandó kiállításának részét képezi.)

Nem maradhat el a megdicsőülés mozzanata sem: ezt az idáig ismertetett példák alapján úgy ábrázolták, hogy a szent lelke elemelkedik a földtől és angyalok segítik fel a mennybe a Szentháromság-Isten színe elé. Ennek díszlete a kavargó, gomolygó felhők, s szinte magunk előtt látjuk a szárnyaikkal könnyedén suhanó angyalok kecses mozdulatait. Olykor más szereplők is társulnak, a mennyei szférában a már megdicsőült

¹⁵² Horváth József (1995). 252-253. p.

¹⁵³ Szokol Réka, Szőnyi Szilárd (szerkesztők) (2021). 264. p.

szentek vagy még a földön bámész tekintettel, heves mozdulatokkal gesztikuláló emberek sokasága. Utóbbi figyelhető meg Paul Troger 1743-as, a győri volt jezsuita templom főoltárképén (16. kép). A Loyolai Szent Ignác megdicsőülését ábrázoló festmény még dinamikusabb, még virtuózabb, mint az ismertetett, 17. századi győri oltárok. A képen minden mozgásban van, valamennyi szereplő az égbe emelkedő szentet csodálja, a barokk fény-árnyék hatásban arcok és kezek válnak ki a sötét háttérből. Némelyek széttárják a kezüket, mint akik nem értik, mi történik, mások imára kulcsolt kézzel, megrendülten tekintenek a távozó szent alakja felé. A néző tekintetét a kép az arany miseruhás Szent Ignácra irányítja, éles kontrasztban a kompozíció sötét tónusaival. Ignác felhőn térdel, körülötte kis angyalok, s jobb kezével felmutat, három ujját összeérinti, ami a Szentháromságra utal. Jobbja fölött látjuk az IHS monogramot, s a belőle kiáradó fény világítja meg a jelenet mellékszereplőit.¹⁵⁴ Az ábrázolt embereket nézve felismerhetünk betegeket, gonosztól megszabadított lelkeket és a négy földrészt szimbolizáló alakokat, vagyis szenvedő és hívő emberek egyaránt jelen vannak.¹⁵⁵ Az abban a korban ismert négy világrész allegorikus megjelenítése kedvelt téma volt a jezsuita rendnél.¹⁵⁶ Ennek hatása alighanem a Lelkigyakorlatokban keresendő, ahol is a világ minden népe, az üdvösségre váró emberiség és a Szentháromság jelenléte - mivel az Ő teremtményei – szorosan összekapcsolódik. „(106) Első pont. Lássam a személyeket, egyiket is, másikat is, először azokat, akik a föld színén élnek, és mind öltözetük, mind viselkedésük oly különböző: egyesek fehérek, mások feketék, egyesek békében élnek, mások háborúban, egyesek sírnak, mások nevetnek, egyesek egészségesek, mások betegek, egyesek születnek, mások meghalnak – és így tovább. Másodszor. Lássam a három isteni Személyt királyi székükben, isteni felségük trónján. Figyeljem meg, hogyan nézik a föld színén élő népeket, nagy vakságukat, és hogy azok miként halnak meg, és mennek a pokolba. ...”¹⁵⁷ A jezsuitákról pedig tudvalevő, hogy kezdettől fogva erős késztetést éreznek a lelkek megmentésére minél nagyobb kiterjedéssel, a világmisszióra. Visszatérve az ábrázolásokra: a világ minden lakójának jelképes megjelenítése és a Szentháromságra történő utalás tehát így kapcsolódik össze.

Egy évvel későbbi, 1744-es Paul Trogernek az a freskója, amely tulajdonképpen a főoltárkép folytatása, és Loyolai Szent Ignác lelkének a mennybevitelét ábrázolja. Az oltárhoz viszonyítva a freskókra jellemző élénkebb színekkel dolgozott a művész, a

¹⁵⁴ Serfőző Szabolcs (2017). 255. p.

¹⁵⁵ Uo. 255. p.

¹⁵⁶ Szilárdfy Zoltán (2003). 307. p.

¹⁵⁷ Loyolai Szent Ignác: Lelkigyakorlatok. 75-76. p.

kompozíció ugyanakkor itt is a 18. századi barokk mozgalmasság jegyében született meg. A főoltár oromzatán a mennybe emelkedő Szent Ignác előtt két angyal hajt térdet tisztelettel, és legfölül egy puttó irányítja a néző tekintetét át a mennyezeti freskóra.¹⁵⁸ A festményen mennybéli jelenet tárul a néző elé. Egy angyal viszi föl Istenhez Szent Ignác lelkét, amelyet a kezei között sugárzó fénykorong jelképez. A kép felső részén látható három isteni Személy a már ismert módon van ábrázolva: az Atya a glóbuszal és a pálcával, a Fiú a kereszttel és a Szentlélek sugárkoszorúval körülvelt galamb képében. A festmény alsó részének központi ábrája Ignác megdicsőült, fénylő lelke, míg fölül ez az isteni ragyogás uralja a képmezőt. A Szentháromság és Ignác lelke között Szűz Mária jelenik meg, Ignácra mutatva, hogy üdvözült lelke bebocsátást nyerjen a mennyek országába.¹⁵⁹ Mária alakja az ismerős ikonográfiai megjelenítés szerint látható piros ruhában és fölötte kék köntösben. Lábánál holdsarló, a feje körül fénylő glória pedig mintha a nap sugarait, s körben apró csillagokat mintázna. A boltozat pillérei fölött a négy evangélista jelenik meg, Troger Szent Lukács képmása alatt szignálta művét.¹⁶⁰

Az alábbiakban bemutatott templomi freskóknál felfedezhető a – részben a jezsuiták Szentháromság-kultuszára is visszavezethető - gyakori ábrázolása a Szentháromságnak. Ikonográfiai megjelenítésük egységes, az Atya és a Fiú emberi alakban, a Szentlélek pedig galamb formában jelenik meg (17. kép). Időnként szereplője e képeknek Szűz Mária, aki mint közbenjáró van jelen. A megdicsőülés, mennybevitel jelenetét előszeretettel alkalmazta a rend saját szentjeinél. Hol csak maga a megdicsőült szent jelenik meg, hol viszont jelen vannak korábban vagy később élt rendtársak is, kialakítva ezzel mintegy a jezsuita szentek pantheonját (18. kép). További jellegzetes szereplői e képeknek az angyalok, akiknek felhőkbe burkolózó, suhanó alakja a korban általánosan elterjedt megjelenítési forma volt. A jezsuiták ezekkel az ábrázolásokkal egyszerre hangsúlyozzák a tridenti zsinat tanításait a szentek és Szűz Mária tiszteletéről, valamint közbenjáró szerepükről, ugyanakkor rendi sajátosságokkal ruházzák fel e képeket, pl. jezsuita szentek szép számmal vannak jelen attribútumaikkal, de nem csak maga a szent kiválasztása utal a jezsuita megrendelőre (vagy a renddel valamilyen kapcsolatban álló társulatra), hanem a festményekre a legváltozatosabb módokon felfestett IHS monogram is (a vörösberényi freskón Ignác miseruháján, a győri oltárképen pedig Ignác felmutat az IHS-re stb.).

¹⁵⁸ Serfőző Szabolcs (2017). 255. p.

¹⁵⁹ Uo. 255. p.

¹⁶⁰ Uo. 255. p.

Végezetül, már utaltunk rá, hogy a rend két nagyhatású szentjét, Loyolai Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet gyakran együtt ábrázolták (hasonlóan pl. Péter és Pál apostolokhoz), viszont példát nem említettünk. Most álljon itt illusztrációként egy előfordulása a két szent együttes megjelenítésének. A kolozsvári Szentháromság-templom főoltárán, a kegykép alatt láthatók ezüstből készült ereklyetartó mellszobraik (19. kép). Mindkettő 1726-os bécsi alkotás. Az igényes kivitelezésű szobrok egy-egy jellegzetes attribútummal jelenítik meg a két szentet: Xavéri Szent Ferenc jobbában aranyozott feszületet tart, Ignác kezében pedig Krisztus-monogramos labarum látható (itt megint csak dicsfénnel körülvéve az IHS jelenik meg). Jobbját a szívéből előtörő lángnyelvhez emeli. Mindkettejük feje fölött glória, ruházatuk papi viselet, Ignác kazulája virágmotívumos, a karinges Ferenc stóláján fonott virágdísz figyelhető meg. Az ereklyéik a szobrok talapzatában, egy elhúzható kis ajtócska mögött rejlenek.¹⁶¹ A szobrok részét képezik a jellegzetes barokk pompában tündöklő főoltárnak, az oltárasztallal és a tabernákulummal együtt. A díszítés gazdag levél-, inda- és kagylómotívumokban, és a hatást fokozza a bőséges aranyozás. Az oltár kidolgozásának pompája jellemző a jezsuiták barokk művészetére.¹⁶²

A szív-motívum megfigyelhető ezen a Szent Ignác ereklyetartón, de egyben többször alkalmazott, jellegzetes jezsuita motívum. Xavéri Szent Ferenc is gyakran emeli kezét a szívére mutatva, ez az ábrázolás pedig a jezsuita templomokban is megfigyelhető pl. az abai Szentháromság-templom Xavéri Szent Ferenc megdicsőülését ábrázoló freskóján szintén így tartja kezét a szent. A szív, amelyből adott esetben lángok is feltörnek, önállóan is megjelenhetett, mint művészi ábrázolás. Egy ilyen szív formájú ereklyetartó készült Xavéri Szent Ferenc ereklyéjének a budavári Nagyboldogasszony-templom számára, amely egy íves lábon álló, aranyozott, nagyméretű plasztikus szívet formáz, ez foglalja magában egy kristály előlapú nyitható tokban a szent ereklyéjét.¹⁶³

7. Összehasonlítás – szentek ábrázolásainak előfordulása a ferences templomokban

¹⁶¹ Sas Péter (2006). 395-397. p.

¹⁶² Uo. 397. p.

¹⁶³ Kiss Erika (2015): Ereklyetartó Xavéri Szent Ferenc ereklyéjével. In: Fabraky Péter, Fabrakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András (szerkesztők). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom. 5.38. számú kép. 205. p.

Annak érdekében, hogy a jezsuita templomokban előforduló szentek képi megjelenítéseit még inkább el tudjuk helyezni a korszakban, megnézzük egy másik szerzetesrend templomainak szentábrázolásait is. Mik voltak a jellemzők, mely szenteket részesítették előnyben, találunk-e hasonlóságokat vagy eltéréseket a két rend templomaiban a szentek előfordulásait tekintve?

Az összehasonlításhoz a következő, barokk korban a ferences rendhez tartozó templomokat tekintetem át: Andocs, Nagyboldogasszony bazilika. Baja, Páduai Szent Antal-templom. Budapest, Alkantarai Szent Péter-templom. Budapest, Szent Ferenc Sebei-templom. Búcsúszentlászló, ferences templom. Dunaföldvár, ferences templom. Eger, Nagyboldogasszony-templom. Eger, Páduai Szent Antal-templom (bár ez utóbbi valójában minorita). Esztergom, Szent Anna-templom. Gyöngyös, ferences templom. Jászberény, ferences templom. Kassa, ferences templom. Kecskemét, Szent Miklós-templom. Kolozsvár, ferences templom. Máriagyűdi kegyhely. Mátraverebély – Szentkút, Nagyboldogasszony bazilika. Mesztegyő, Nepomuki Szent János-templom. Pápa, Kisboldogasszony-templom. Pécs, Assisi Szent Ferenc-templom. Pozsony, Gyümölcsoltó Boldogasszony-templom. Siklós, Szentháromság-templom. Simontornya, ferences templom. Sopron, Nagyboldogasszony-templom. Sümeg, Sárkány Boldogasszony ferences kegytemplom. Szeged, alsóvárosi ferences templom. Szécsény, ferences templom. Székesfehérvár, Szent Imre-templom. Szolnok, belvárosi nagytemplom. Szombathely, Árpád-házi Szent Erzsébet-templom. Veszprém, Szent István király-templom.

Az alábbiakban olyan szentek ábrázolásait tekintjük át, akik bár korábban is tiszteletnek örvendtek, de a barokk korban különösen is népszerűvé váltak, illetve olyanokét, akik a rendek számára kiemelt fontossággal bírtak.

7. 1. Pestisszentek

A barokk idején csakúgy, mint a megelőző évszázadokban, töretlen népszerűségnek örvendtek az úgynevezett pestisszentek. A járványok vagy természeti katasztrófák pl. tűzvész, árvíz ellen védelmet nyújtó szentek ábrázolásai szinte minden katolikus templomban megtalálhatók voltak. Ezek közül nézünk meg néhányat.

A pestisszentek közé tartozott már a középkor idején Szent Rókus, Szent Antal, Szent Sebestyén (esetleg Szent Tekla, Szent Kozma és Damján stb.). A barokk korban kiegészült soruk még továbbiakkal úgy, mint Borromei Szent Károly, Xavéri Szent

Ferenc, Szent Rozália vagy Szent Kajetán. Mint látjuk tehát, ferences és jezsuita szentek is előfordultak közöttük.

Pestiszentekkel akármelyik jezsuita vagy ferences templomba lépünk be, találkozni fogunk. Jezsuita templomokban, mint azt korábban ismertettük, előfordulhattak akár festményeken (Buda, Szent Anna-templom – fennmaradtak ovális, $\frac{3}{4}$ alakos kompozíciók) és természetesen mellékoltárok szobraiként (pl. Buda, Mátyás-templom) vagy festményeként (Győr). A ferences templomokban főként kegyszobrokat állítottak az oltárokon. Bármely pestiszent előfordulhatott, de leggyakrabban talán Szent Sebestyén és Szent Rókus (pl. Szécsény, Szeged, Dunaföldvár, Andocs, Szombathely). Csakúgy, mint a jezsuitáknál (Győr), itt is találunk a pestiszenteknek állított oltárt, amely a járvány ellen védő szentek sokaságát szemlélteti: „A leckeoldalon az 1739-es járvány idején tett fogadalom beváltásaként emeltették a pestiszentek oltárát a vízivárosi polgárok. Az oltárkép a dögvész idején leginkább segítségül hívott szenteket vonultatja fel: a fához kötözött Szent Sebestyént, a barlangban remetéskedett Szent Rozáliát és a vándor Szent Rókust. A felhők között Immaculata, körülötte Xavéri Szent Ferenc, Borromei Szent Károly, Gonzága Szent Alajos, Assisi Szent Ferenc és Padovai Szent Antal. Legfelül a Szentháromság trónol. A festmény háttérében életképet örökített meg a festő: a város szélén a lovaskocsiról ledobált pestises hullákat egy gödörbe temetik. Az oromzati kép a haragvó Urat ábrázolja, aki bűneik miatt megtorlásként pestissel sújtja az emberiséget. A két szoboralak Kapisztrán Szent János és Bayloni Szent Paszkált idézi meg.”¹⁶⁴ (20. kép) Ez az oltárkép egészen teljességre törekvő összegzését nyújtja a korban segítségül hívott szenteknek, emellett pedig a járványok gyakori jelenlétével, drámaiságával is szembesít.

7. 2. A barokk kor népszerű szentjei

Számos szentet lehetne itt felsorolni. Azonban közülük is kiemelkedik Nepomuki Szent János alakja, aki különösen nagy népszerűsége tett szert, amikor bronzszobrát 1683-ban, mártírhalálának 300. évfordulója alkalmából felállították a prágai Károly-hídon. Rauchmiller és Brokoff enyhén S alakot leíró szentje a következő évszázadban sokat másolt, követendő példa lett.¹⁶⁵ Nem volt ez másként a hazai ferences és jezsuita templomokban sem, ahol szinte mindegyik épületben megtalálható volt a gyónási titok

¹⁶⁴ Székely Zoltán (1998): Budapest, Szent Ferenc Sebei templom. Budapest, TKM Egysület. 12. p.

¹⁶⁵ Kelényi György (1985): A barokk művészete. Budapest, Corvina Kiadó. 119-121. p.

védőszentjének szobra vagy egy neki szentelt oltár. A mesztegnyői ferences, valamint a székesfehérvári volt jezsuita templomok a nevét is viselik a szentnek. Az előbbiben igen érdekes, grisaille technikával készült rokokó képek, Szent István és Szent László, a két magyar szent veszi körbe a Nepomuki Szent János vértanúhalálát és megdicsőülését ábrázoló oltárképet.¹⁶⁶

A barokk kor szintén egy kiemelt tiszteletet élvező szentje volt Szent Flórián, a jezsuitáknál igen kedvelt (pl. budai templomaik, Komárom, Vörösberény), a ferenceseknél is, de náluk talán ugyanennyire még Szent Vendel. Erre példa a szombathelyi Árpád-házi Szent Erzsébet-templom egyik megcsonkított barokk oltára, ahol két oldalt Szent Rókus és Szent Vendel fogják közre a Szeplőtelen Fogantatás szobrát.¹⁶⁷ Nagy kultusza volt a szentnek Jászberényben: olyannyira, hogy mikor az 1771-ben emelt Nepomuki Szent János-oltárt valamiért átalakították, az 1858-ban Szent Vendel-oltár lett.¹⁶⁸

A sort lehetne még folytatni további szentekkel, mindenesetre ennyiből is már kivehető, hogy amely szent tisztelete Európában fellángolt, nem maradt el tőle egyik rend sem. Ami kevés eltérés az ábrázolt szentekben a két rend között megmutatkozik, az inkább helyi szokásokra vezethető vissza.

7. 3. A rendekre jellemző szentábrázolások

Ahogy a jezsuitáknak Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc, úgy a ferenceseknek Assisi Szent Ferenc és Pádúai Szent Antal gyakran ábrázolt, megőrkített szentjei voltak, minden templomukban megtaláljuk képmásukat. Érdekes lehet viszont megnézni olyan szempontból is ezeket az ábrázolásokat, hogy vajon mennyire gyakran fordulnak elő egymás templomaiban, egyáltalán előfordulnak-e? Erre a válasz igen, mert túl azon, hogy pl. Xavéri Szt. F. És Pádúai Szt. A. pestis ellen oltalmazó szentek voltak, közrejátszhatott ebben még a bizonyos esetekben előforduló templomváltás.

Nézzünk meg néhány példát! A ferencesek Szolnokon található belvárosi nagytemplomában az 1738-ban készült Gyümölcsoltó Boldogasszony-oltár feletti kis kép

¹⁶⁶ Horváth Alice: A mesztegnyői Nepomuki Szent János-templom. Letöltve: docplayer.hu (utolsó letöltés: 2024. 06. 18. 14:40)

¹⁶⁷ P. Rácz Piusz OFM: Ferencesek Szombathelyen. Letöltve: <https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/63/szombathely-szent-erzsebet-ferences-plebania> (utolsó letöltés: 2024. 06. 18. 14:53)

¹⁶⁸ Sáros András (2004): A jászberényi ferences templom története. Jászberény, KÉSZ Jászberényi Csoportja. 52. p.

a haldokló Xavéri Szent Ferencet ábrázolja.¹⁶⁹ X. Szt. F. ezen a képtípuson nem, mint pestisszent jelenik meg. A haldokló misszionáriusa a rendnek sajátosan jezsuita téma volt. Hasonlóképpen előfordulnak ferences szentek a jezsuiták templomaiban, de időnként nehéz megállapítani, hogy melyik Szent Ferencről van szó (pl. Sopron, Szent György-templom, Szt. F. szobor – az égből a keresztet hívja – stigmatizálás?).¹⁷⁰ A budai Szent Anna-templomban fennmaradt két ferences rendi szentről, Pádúai Szent Antalról és Solanói Szent Ferencről egy-egy ovális festmény.¹⁷¹

Érdemes megemlíteni, hogy a ferencesekre kifejezetten jellemző volt búcsújáróhelyek gondozása, amelyekhez kegykép vagy kegyszobor is tartozott. A jezsuita rend arcuáltában ez nem játszott nagyobb szerepet, de azért esetenként előfordult, hogy kegykép is tartozott templomukhoz, például Kolozsváron a korábban már ismertetett Könnyező Szűz képe. Igazán mégis inkább ferencesekhez köthető számos kegyhely. Ilyen Máriagyűd, ahol a főoltár trónusán ma is látható kegyszobrot 1713-ban kapták Nesselrode Ferenc Vilmos pécsi megyéspüspöktől.¹⁷² Egy másik nevezetes kegyhely a Mátraverebély- Szentkúton található Nagyboldogasszony bazilika, melynek kegyszobra szintén Szűz Máriát ábrázolja jobb karján a kis Jézussal, baljában jogarral.¹⁷³ A kegyszobornak ez a megjelenítése igen elterjedt volt a barokk korban, amelyet gyakran öltöztettek is. A Szegeden található alsóvárosi ferences templomnak két kegyképe is van: egy Segítő Boldogasszony és egy Fekete Mária ábrázolás.¹⁷⁴ Az előbbi egy festmény, mely úgy ábrázolja Máriát, mint az említett két kegyszobor, egyik karján a gyermek Jézust tartja, a másikban jogar, mindketten koronát viselnek, s közben Mária holdsarlón áll (hasonlóan az Immaculata továbbfejlődött barokk változatához, a Győztes Immaculatához). Ehhez a típushoz sorolható még a Búcsúszentlászló ferences templomának Szűz Máriát a gyermekkel ábrázoló, provinciális barokk kegyszobra.¹⁷⁵ A másik szegedi, Fekete Mária kép egy ikon típusra, a Hodigitriára emlékeztet, úgy, mint a jezsuiták kolozsvári kegyképe. Kolozsváron egyébként a ferenceseknek is volt

¹⁶⁹ Kovács Andrea, Schilhan János, Turai János (2004): A felszentelésének 250. Évfordulóját ünneplő szolnoki Belvárosi nagytemplom képes kiadványa. Szolnok, Szolnok-belvárosi Plébánia. 10. p.

¹⁷⁰ Dercsényi Dezső (szerk.) (1956). 236. p.

¹⁷¹ Bizzar István, Koltai András, Veress Ferenc (2005), 124. p.

¹⁷² Keresztesi József (2016): Máragyűdi kegyhely. Pécs, Pécsi Egyházmegye. 4. p.

¹⁷³ Orbán Márk, Palkó Júlián (2000): Mátraverebély-Szentkút kegyhely és a Nagyboldogasszony bazilika. Mátraverebély, Szentkúti Ferences Rendház. 34. p.

¹⁷⁴ Lukács Zsuzsa (1999): Szeged, alsóvárosi ferences templom és kolostor. Budapest, TKM Egyesület. 16. p.

¹⁷⁵ Nagy Zsófia (2015): Búcsúszentlászló – Fogolykiváltó Boldogasszony és Szent László kegyhely. Búcsúszentlászló, N. Molnár K. 13. p.

templomuk, amely gazdag összefoglalását nyújtja az általuk különösen is tisztelt szenteknek.

A ferencesek kolozsvári templomában számos érdekesség található: Jézus Szent Szíve-oltár, Szent Ferenc-oltár, csíksomlyói Mária kegyszobor másolata, Szent István országfelajánlását megjelenítő oltárkép, vagy éppen egy Szent Klára-oltár, amely Mária Szíve tiszteletét mutatja be – a festmény két oldalán térdel Ferenc és Klára, a kép felső harmadában a Szentháromság jellemző ikonográfiájában, középen pedig Mária monogrammal megfestett lángoló szíve látható. Mindezekből jól kivehető a ferencesekre jellemző Mária tisztelet, de nem csak ez. „Az obszerváns ferencesek Jézus Szent Nevének, a Szent Családnak, Szent Annának, Szent Józsefnek és a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletének legszélesebb körű elterjesztésére törekedtek. A legutóbbi kultuszának szimbolikus ábrázolása a Napbaöltözött Asszony.”¹⁷⁶ Valóban, bármely ferences templomba lépünk is be, pl. Szent Anna ábrázolással majdnem mindig találkozhatunk, főként a gyermek Máriával közösen ábrázolt, Máriát tanító Szent Annával (21. kép).

Nem lehet azt mondani persze, hogy egy bizonyos szent tisztelete erre vagy arra a rendre lenne jellemző, mivel a római katolikus Egyházon belül minden szentet tiszteltek. Különbség inkább a tisztelet súlypontjában és módozataiban nyilvánul meg, meghatározhatják továbbá a rendi sajátosságok. A ferencesek által közvetített kultuszokat a korábbi évszázadok is kiérlelhatték, míg az újonnan alakult jezsuita rendben át is vettek már meglévőket (pl. a Jézus Szíve tisztelet egészen kapcsolódik hozzájuk), sok esetben pedig intellektuálisabb megjelenítésre törekedtek, mindig szem előtt tartva a lelkigyakorlatos hátteret, amint láttuk azt pl. a székesfehérvári templomuk oltárainak elrendezésében, tematikájában, vagy csak egy-egy oltárkép esetében is pl. Győr, Magyar Szentek oltára, amely rendkívül összetett üzenettel bír.

Teológiai mélységű témák ábrázolására igazán a freskók esetében volt lehetőség. Eredeti barokk freskók majd, hogy nem ugyanannyi ferences templomban maradtak fent, mint jezsuitában (ezek: Mesztegyő, Siklós, Simontornya, Sümeg, Veszprém, Eger, Esztergom¹⁷⁷). Nézzünk erre is egy példát! Simontornya Szent Simon és Júdás Tádé templomában a falfestészeti program Szent Ferencnek és a ferences rend alaptéziseinek, a hit diadalának hirdetését, valamint a titulusszentek legendáit foglalja magába. A szentély boltozatán az evangélium diadalát és a négy evangélistát láthatjuk. Az első boltozaton a

¹⁷⁶ Sas Péter (1999): A kolozsvári ferences templom. Kolozsvár, Erdélyi Ferences Rendtartomány. 167. p.

¹⁷⁷ <https://barokkfresko.btk.ppke.hu/jegyzek.html> (utolsó letöltés: 2024. 06. 20.9:38)

lelkek vándorútja figyelhető meg a mennyei jeruzsálemben a négy apostollal, a második boltozaton pedig az erények diadala az utolsó ítéletkor az egyházatyákkal és a titulusszentekkel.¹⁷⁸ Ahogyan azt a jezsuita freskók esetében is megfigyelhettük, a rendalapító vagy más szerzetes szentek, allegorikus figurák, mélyebb jelentéssel bíró kompozíciók megfestése rájuk is jellemző volt, a falak nagyobb felülete lehetőséget adott összetettebb történetek és a többretegű mondanivaló kifejtésére.

7. 4. Magyar szentek ábrázolásai

A tridenti zsinatnak a szentek ábrázolásaira vonatkozó határozatának tehát, mint láttuk, mindkét szerzetesrend buzgón eleget tett, ennek eredménye volt sok szép barokk kori berendezés. Ugyanakkor kiegészítették a sort a hazai szentekkel, akiknek tiszteletére képet emelni a nehéz évtizedek alatt különösen is időszerűnek gondoltak. A jezsuitákhoz hasonlóan a ferencesek is előszeretettel állítottak szobrokat mellékoltáraikra, különösen is a három királyi szent, Szent István, Szent László, Szent Imre herceg alakjával (Pl. Szolnok, Szeged, Kolozsvár, Jászberény, Pozsony, Andocs, Szombathely), vagy megjelenhetett Szent Gellért (pl. Szolnok) és Árpád-házi Szent Erzsébet is (pl. Szombathely). A nekik szentelt oltárokon egy meghatározott kompozíción, festményen tűntek fel. Freskókon is láthatók pl. az egykori jezsuita vörösberényi Szent Ignác-templomban a kolostor alapításának freskóján ott találjuk Szent Istvánt és Szent Imrét.

Ha az oltárfestményeket tekintjük, kitűnik, hogy milyen gyakori volt a Szent István országfelajánlását megörökítő képtípus (ezzel már találkozhattunk a győri Szent Ignác-templom egyik oltarán). Ez az ábrázolás lehetett több szereplős is, de inkább csak mellékszereplőkkel. Általában úgy festették meg, hogy Szent István térdel és kezében tartva a királyi jelvényeket, a koronát, az országalmát és a jogart odanyújtja a fölötté felhőkön trónoló, a gyermek Jézussal együtt látható Máriának.¹⁷⁹ Az országfelajánlást ábrázolja például a veszprémi ferences Szent István-templom főoltára, a kép két oldalán Szent László és Szent Imre aranyozott fehér szobraival.¹⁸⁰ Egy másik példára találunk a kolozsvári ferences templom Szent István kápolnájában, ahol is elhelyeztek egy

¹⁷⁸ Herczeg Renáta: Adatok a simontornyai ferences templom és rendház történetéhez és kifestéséhez. 116-117. p. Letöltve: https://epa.oszk.hu/01600/01615/00096/pdf/EPA01615_ars_hungarica_2013_05_112-119.pdf (utolsó letöltés: 2024. 06. 20. 9:47)

¹⁷⁹ Szilárdfy Zoltán (2003): 79. és 80. kép

¹⁸⁰ Koppány András: Veszprém, Szent István- (ferences) templom. Letöltve: <https://veflevertar.hu/iratok/veszprem-szent-istvan-ferences-templom> (utolsó letöltés: 2024. 06. 20. 15:22)

országfelajánlást bemutató képet. A régít azóta kicserélték, de a jelenlegi is ezt örökíti meg. A régi oltárkép megfelel a barokk ikonográfia jellemzőinek: Szent István a gyermek Jézust a kezében tartó Mária előtt térdel, és odanyújtja az országot szimbolizáló királyi jelvényeket. Több szereplőt itt nem látunk, Mária felhőkön trónol, a háttérben lent pedig talán a város látképe – egyébként a látkép is fellelhető az egykorú ábrázolásokon. A jezsuitáknál is megfigyelhetünk hasonló ábrázolásokat, például freskó formájában a székesfehérvári templomban. Az országfelajánlás megjelenítése egybecsengett a jezsuiták *Regnum Marianum* gondolatával¹⁸¹, de mint láttuk, nem csak rájuk volt jellemző ez az ábrázolásmód. Viszont igen érdekes kompozícióban jelenik meg az országot felajánló szent király és Mária alakja a győri Magyar szentek vagy *Patrona Hungariae* oltárán. Ugyanúgy vannak ábrázolva, mint bármely barokk festményen – csak éppen a kép jobb felső sarkában, egy egységes jelenet részeként, a kép középső harmadát teljesen kitöltő, a törökökkel szemben álló négy, védőpajzsos magyar szent mögött. Ez rávilágít a jezsuiták egy másik tulajdonságára: újat keresés, innováció.

Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy a jezsuiták a meglévő formákat mindig egy kicsit megtöltötték új tartalmakkal, mindig egy kicsit belevitték a rendi sajátosságokat is. Átvettek, de át is alakítottak, éppen csak annyira, amennyire szükséges lehetett.

8. Összegzés

A dolgozatban azt igyekeztünk bemutatni, hogy a jezsuita rend barokk kori templomai a tridenti zsinat szellemében születtek, ugyanakkor a rendre jellemző sajátosságokat is magukon viselnek. A vizsgált intervallum tehát a templomok jezsuitákhoz kapcsolódó és barokk időszakát öleli fel, ezen belül vettük szemügyre a templomok arculatát és egy-egy műalkotást részletesebben is megnéztünk, amelyek jezsuita sajátosságokat hordozhatnak magukon.

Összességében megállapítható, hogy a tridenti zsinat rendeleteitől eltérő, vagyis szokatlan ábrázolást a rendelkezésre álló képanyag alapján nem találtunk, a rend az ikonográfiai hagyományokban normakövető volt. Léteztek ugyanakkor a rend által kedvelt képtípusok a templomokban. Ilyenek lehettek a liturgikus jelenetek, amelyek a

¹⁸¹ Kovács Péter (1992-1993). 10. p.

szakrális térhez szorosan kötődtek is, azon belül a szentmise fő részéhez, a konsekrációhoz, mintegy ráirányítva a figyelmet és kihangsúlyozva fontosságát (pl. egri főoltár, Borgia Szent Ferenc hódolata az Oltáriszentség előtt). A keresztáldozat művészi ábrázolása is gyakran megjelenik, mint a keresztény tanítás egyik legfontosabb mozzanata, így az említett oltáron is, de erről tanúskodik a számos Szent Kereszt-oltár. A rendre jellemző Szentháromság- és Mária-kultusszal is összefügg utóbbiak gyakori ábrázolása, illetve saját szentjeiket is előszeretettel jelenítették meg velük együtt, ami sajátos jezsuita jelleget ad ezeknek a művészi alkotásoknak.

Jezsuita szentjeik képei megtalálhatóak voltak valamennyi templomukban. Kedveltek voltak akár szoborként csak maga a szent az attribútumaival (egy oltár részeként, ereklyetartóként, vagy akár a templom homlokzatán szoborfülkében kihelyezve), vagy oltárképen történő ábrázolásaik, itt már akár egy kisebb epizód is kibontakozhatott. Különösen népszerűek lehettek viszont az impozáns, barokk illuzórikussággal, mennybéli jelenetben megfestve a jezsuita szentek – főként Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc -, ezeknek a freskóknak azonban mára csaknem a fele elpusztult.

A barokk kor közkedvelt segítő szentjei mellett – amelyek náluk ugyanúgy jelen voltak, mint bármely más templomban - kiemelhettek további szenteket, akiknek a tiszteletét a rend felkarolta (pl. a budai Szent Anna-templomban Szent Dizmász függőképe). Egyébiránt a rend ebben is a tridenti zsinat szellemében cselekedett, hogy a szenteknek számos mellékoltárat állítottak és a templom belső terének egységesítésére törekedtek. A zsinati tanításnak eleget tettek egyrészt a szentek tiszteletét elősegítő képmások állításával, másrészt pedig maga a tanítás egyik pontjának képszerű megjelenítésével (pl. a már említett egri főoltár).

Megfigyelhetünk ugyanakkor a nem feltétlenül szentekhez kötődő allegorikus ábrázolásokat, de a keresztény tanítást és lelküket veszik ezek is alapul (pl. a vörösberényi templom háborút és békét megjelenítő freskója). Talán a jezsuiták oktatói tevékenységére utal Tóbiás és az angyal szerepeltetése a templomokban (Székesfehérvár, Győr – oltáron, Aba – freskó részlete). A bonyolult jelentéssel bíró, műveltebb vagy jezsuita háttérrel rendelkező szemlélődőket célzó allegorikus ábrázolásmód jellemző volt a jezsuita rendre, de ez nem annyira a templomokban, inkább a rend saját házaiban jelent meg (pl. győri jezsuita kollégium díszlépcsőinek Mária-szimbolikás freskói).

A rend saját templomait többnyire ellátta jelvényeivel. A leggyakrabban alkalmazott monogram az IHS volt. Ezt elhelyezhették a templom főbejárata fölött, az

oltárok oromzatán, de kevésbé látványos helyen is, pl. elrejtették egy-egy oltárkép vagy freskó jelenetében. Igen sajátos, és a rendre jellemző a rendalapító Lelkigyakorlatok című művének, vagy egy abból vett jelenet ábrázolása a festményeken. Erre találtunk példát a vörösberényi templom egyik freskóján, amelyen Szent Ignácot a mű írása közben ábrázolta Bucher festő. Kifejezetten a szemlélődésnek egy mélyebb, folyamatszerű jellegére buzdíthattak „sorozatot” képező ábrákkal, amely kontempláció szintén a Lelkigyakorlatokat vette alapul (pl. a székesfehérvári templom oltárainak predellaképei). A Lelkigyakorlatok hatása tehát számos módon megnyilvánulhatott a templomépületekben is.

A szakrális tereket az aranyozás, pompa és gazdag díszítés jellemzi, a barokk minden sajátossága náluk megtalálható volt, amely egyben a tridentinum rekatolizációs eszközeként is szolgált. A freskók karakteres, illuzorikus ábrázolásmódja Pozzo révén kötődik is hozzájuk, de már maga az első barokk templom megjelenése (Il Gesú) a jezsuita rendhez kapcsolódik. Az Il Gesú kialakítása hosszú ideig hatott az építészetükre, ezzel együtt főként bécsi és olasz minták voltak hatással. A templomok homlokzatának hasonlósága jelzi, hogy sok esetben egy megszabott bécsi típustervet követtek.

Elmondható tehát a jezsuita rend mindenben követte a tridenti zsinat tanításait az ábrázolások terén is, ha mégis valami a bevett sémáktól eltérő módon került megjelenítésre, az nem a katolikus tanítástól tért el, hanem a rend saját jelvényeivel egyénítette (pl. a vörösberényi templom háború és béke freskóján középen az IHS monogramos páncélos lovag, vagy az Eucharisztia liturgikus tanát bemutató egri oltárképen Borgia Szent Ferenc is megjelenik, ily módon értelmezhető tanításnak és a szent életéből vett jelenetként egyaránt...)

Végezetül röviden összehasolítottuk a jezsuita rend művészi ábrázolásait a ferencesekével. A felhozott néhány példa alapján találhattunk hasonlóságokat pl. saját szentek kultusza, Szentcsalád tisztelete, ezen belül kisebb eltéréseket, pl. Szent Anna tisztelete a barokk korban a ferenceseknél különösen jelentős. További példa, a Mária-tisztelet is míg jellemző mindkét rendre, de a tisztelet kivitelében eltérés mutatkozik: a ferencesek Mária kultusza kegyhelyekhez kötődik, a jezsuitáknál a kongregációk kapcsolódnak hozzá, és az ikonográfiánál az Immaculatát említettük, hogy a jezsuitáknál különösen kedvelt volt. A katolikus restaurációban is mindkét rend kivette részét, pl. az egri minorita templom szentély fölötti boltozatán Reindl Márton pozsonyi festő Szent

Antalt ábrázolta, ahogy az Oltáriszentséggel csodát tesz.¹⁸² Ebben a szellemben született a jezsuitáknak pl. az egri templomuknak Borgia Szent Ferenc Oltáriszentség előtti hódolatát bemutató oltára. Más volt azért a két rend, mert a ferencesek művészetén a népies jelleg időnként kiérződik, köszönhető ez talán annak is, hogy sok kegyhely fenntartása fűződik a nevükhöz, így a néplélekkel is közvetlenebb az érintkezés. A jezsuiták ellenben számos iskolát alapítottak – amely akkoriban protestáns vívmány -, kongregációkat hoztak létre, földesurakat kerestek fel pártfogónak, amely művészetükre is hatással lehetett, pl. a győri oltárképek megrendelői saját nézőpontokat vihettek bele egy műalkotás kidolgozásának folyamatába. Sok egyéb a hatás, ezért kevésbé letisztult még, szemben pl. a ferencesekkel, viszont összetettséget, gazdagságot mutat – a felhozott példák alapján.

A tridenti zsinat felhívásának tehát, miszerint a szentképek tiszteletét szorgalmazzák s azon belül is új aspektusokat mutassanak be (pl. Mária életének jelenetei a legutoljára elfogadott dogmákra is hangsúlyt helyezve, az Oltáriszentség tisztelete mozgalmas, teátrális ábrázolásmóddal, vagy a szentek élete, mártíromsága), a jezsuiták rendje, noha később alakult, de ugyanolyan lelkesedéssel tett eleget, mint például az összehasonlítás során műalkotásaiban dióhéjban szemléltetett ferences rend. Ezzel együtt volt, amiben talán egyedül alkotott, újszerű ikonográfiát alkalmazott, amint azt a győri Magyar Szentek oltárán láthattuk.

A barokk korban még inkább népszerűvé váló Immaculatát vagy az Eucharisziát a jezsuiták gyakran jelenítik meg saját szentjeik társaságában pl. abai templom, Xavéri Szent Ferenc megdicsőülésének jelenete a Szentháromság és az Immaculata alakjai közt (freskó), vagy a győri templom Loyolai Szent Ignác lelkének mennybevitelét ábrázoló mennyezetfreskó (Paul Troger, 1744). Másik példa: egri templom főoltára, Borgia Szent Ferenc imádja az Oltáriszentséget. Ez időtájt a Szent Péter ábrázolások száma szintén növekedésnek indult mintegy az ellenreformáció szempontjából is fontos pápaság hangsúlyozásaként, amely ábrázolások természetesen a jezsuitáknál is megjelentek, de feltűnően több műremek született pl. a rendalapítóról. Összességében az látható, hogy a szentek általában nem önmagukban, hanem egy jelenet szereplőiként jelentek meg. Továbbá a zsinat által szorgalmazott ábrázolásoknál pl. Oltáriszentség, Szűz Mária – Immaculata, gyakran megjelennek saját rendi szentjeik, mintegy résztvevői a szemlélő

¹⁸² Szilárdfy Zoltán (2003): Jellegzetes típusok Pádai Szent Antal barokk kori ikonográfiájában. In: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó. 221. p.

előtt kibontakozó jelenetnek. A jezsuita rendre történik úgymond vissza-vissza utalás ezeken a műalkotásokon, ebben felfedezhetjük a jezsuita arculatot.

Bibliográfia

Andrea Pozzo nella Chiesa di Sant’Ignazio – Le architetture illusorie dei Gesuiti.

Letöltve: <https://www.raiscuola.rai.it/storiadellarte/foto/2022/02/Andrea-Pozzo-nella-Chiesa-di-SantIgnazio--7447b91b-6e10-4ae2-9e45-4e95e8f1e696.html>

(utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 9:30)

Arendtné Salacz Nadine, Laczkó Zsuzsanna SJC, Lukács János SJ (ford.) (2019): Loyolai Szent Ignác. Lelkigyakorlatok. Budapest, Jezsuita Kiadó.

Bailey, O’Malley S.J., Sale S.J. (2005): The Jesuits and the Arts 1540-1773. Philadelphia, Saint Joseph’s University Press.

Bartók István (2008): Vallásos társulatok áhítati irodalma – A Mária-társulatok. In: Szelestei N. László (szerkesztő). Lelkiségtörténeti számvetés. Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok. 1. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi kar.

Bikfalvi Géza: Az egykori és a mai jezsuita templomok Bécsben.doc

Bikfalvi Géza (2008): Jezsuita olvasókönyv. Budapest, METEM.

Bikfalvi Géza (2011): „Mindent Isten nagyobb dicsőségére” – Tanulmányok a jezsuita rend történetéből. Budapest, METEM.

Bizzer István, Koltai András, Veress Ferenc (2005): A Szent Anna plébániatemplom. In: Koltai András (szerkesztő). A Szent Anna templom és a budai Víziváros katolikus egyházai.

Császár, Fitz, Papp (1966): Székesfehérvár. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

Denzinger, H. – Hünermann, P. (2004): Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Budapest, Szent István Társulat.

Dercsényi Dezső (1990): Kőszeg, Szent Jakab templom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 127. szám. Budapest, TKM Egyesület.

Dercsényi Dezső (1998): Lébény, Szent Jakab-templom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 117. szám. Budapest, TKM Egyesület.

Dercsényi Dezső (szerkesztő) (1956): Sopron és környéke műemlékei. In: Magyarország műemléki topográfiája. II. kötet. Győr-Sopron megye műemlékei. I. rész. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Fabraky Péter (2015): A jezsuiták templomainak berendezése és felszerelése (1687-1773). In: Fabraky Péter etc. (szerk.). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, BTM, Budavári Nagyboldogasszony-templom.

Faust Gyula (előadás, 2015. február 28.): Vörösberényi Református (erődített) templom története a kezdetektől 1899-ig. Balatonalmádi Város Értéktár Bizottsága: ÉRTÉKEINK rendezvénysorozat. Letöltve:

<http://www.refdunantul.hu/lap/vorosbereny/cikk/mutat/vorosberenyi-reformatus-egyhazi-kozseg-tortenete-a-kezdetektol-1899-ig/>

(utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 9:45)

Gajdó Ágnes (2023. március): A jószágkormányzó temploma – Jezsuiták nyomában Balatonalmádiban. Letöltve: <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/a-joszagkormanyzo-temploma/>

(utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 14:24)

Galavics Géza (2017): A győri jezsuita templom 17. századi művészeti koncepciója és az abban megjelenő társadalomkép. In: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt (szerkesztők). Jezsuita jelenlét Győrben a 17-18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Győr, Szent Mór Bencés Perjelség.

Dr. Galla Ferenc (1945): A trentói zsinat négyszáz év távlatából. Budapest, Stephaneum.

Granasztóiné Györffy Katalin (2010): A kőszegi Szent Jakab-templom mecénásai a jezsuiták idején (1674-1749). In: Bubryák Orsolya (szerkesztő). „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Gondolat Kiadó.

Herczeg Renáta: Adatok a simontornyai ferences templom és rendház történetéhez és kifestéséhez.

Letöltve:

https://epa.oszk.hu/01600/01615/00096/pdf/EPA01615_ars_hungarica_2013_05_112-119.pdf (utolsó letöltés: 2024. 06. 20. 9:47)

Holzhofer Evelin (szerkesztő) (1998): Sopron, a Szentlélek- és a Keresztelő Szent János-templom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 591. szám. Budapest, TKM Egyesület.

Horváth Alice: A mesztegnyői Nepomuki Szent János-templom. Letöltve: docplayer.hu (utolsó letöltés: 2024. 06. 18. 14:40)

Horváth József (1995): Vörösberényi plébániatemplom. In: Kredics László, Lichtneckert András. Balatonalmádi és Vörösberény története. Balatonalmádi, Almádiért Közalapítvány.

Horváth József (1981): Vörösberény, Plébániatemplom. Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 88. szám. Budapest, TKM Egyesület.

Il Gesu. Letöltve: <https://katalogus.jezsu.hu/Ilgesu.pdf>

(utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 14:10)

Jedin, H. (1998): A zsinatok története. Budapest, Ecclesia.

Jernyei Kiss János (2006): Ikonográfia és liturgikus tér. Caspar Franz Sambach freskói és oltárképei a székesfehérvári jezsuita templomban. In: Szilágyi Csaba (szerkesztő). A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Művelődéstörténeti Műhely –

Rendtörténeti konferenciák. 2. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Kelényi György (1985): A barokk művészete. Budapest, Corvina Kiadó.

Keresztesi József (2016): Máragyúdi kegyhely. Pécs, Pécsi Egyházmegye.

Kerny Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete a jezsuitáknál (1550-1630). In: Szilágyi Csaba (szerkesztő). A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák. 2. szám. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Kiliánné Jakab Viktória (1992): Az egri ciszterci templom építésének története és művészettörténeti elemzése. In: Löffler Erzsébet (szerkesztő). Egyház és barokk kor. Az 1992. július 17-18-án Egerben lezajlott tanácskozás anyaga. Eger, Megyei Művelődési Központ.

Koppány András: Veszprém, Szent István- (ferences) templom. Letöltve: <https://vefleveltar.hu/iratok/veszprem-szent-istvan-ferences-templom> (utolsó letöltés: 2024. 06. 20. 15:22)

Kovács Péter (1992-1993): A barokk Székesfehérvárott. Budapest, Magyar Képek.

Kováts Andrea, Schilhan János, Turai János (2004): A felszentelésének 250. Évfordulóját ünneplő szolnoki Belvárosi nagytemplom képes kiadványa. Szolnok, Szolnok-belvárosi Plébánia.

Kusler Ágnes (2021): „Ut pictura meditatio” – A győri volt jezsuita rendház díszlépcsőinek dekorációja a jezsuita Mária-emblematika kontextusában. In: Mikó Árpád (szerkesztő). Művészettörténeti értesítő. 70. kötet, 2. szám.

Kuthy István (1939. július 29.): Az abai Szentháromság templom története. Gévelt jegyzet. Aba.

Lengyel László (1992): A barokk Eger és Heves megye. Budapest, Magyar Képek.

Lukács Zsuzsa (1999): Szeged, alsóvárosi ferences templom és kolostor. Budapest, TKM Egyesület.

Nagy Zsófia (2015): Búcsúszentlászló – Fogolykiváltó Boldogasszony és Szent László kegyhely. Búcsúszentlászló, N. Molnár K.

Németh István (2018): Török építészeti emlékek Magyarországon. Budapest, Romanika Kiadó.

Orbán Márk, Palkó Júlián (2000): Mátraverebély-Szentkút kegyhely és a Nagyboldogasszony bazilika. Mátraverebély, Szentkúti Ferences Rendház.

Péter I. Zoltán: A Jezsuiták váradi építkezései. 73-75. p. Letöltve: http://epa.oszk.hu/00100/00181/00131/pdf/EPA00181_varad_2017_02_072-077.pdf (utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 15:24)

P. Rácz Piusz OFM: Ferencesek Szombathelyen. Letöltve: <https://www.martinus.hu/nev-es-cimtar/plebaniak/63/szombathely-szent-erzsebet-ferences-plebania> (utolsó letöltés: 2024. 06. 18. 14:53)

Prokopp Mária (2018): Az Eucharisztia őrzése és ábrázolása a hazai képzőművészetben a 16-18. században. In: Szelestei N. László (szerkesztő). Eucharisztia és Úrvacsora a 16-18. századi Magyarországon. Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok. 21. szám. Budapest, MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport.

P. Tanner S.J., N. (1990): Decrees of the Ecumenical Councils. Volume Two – Trent to Vatican II. Sheed and Ward and Georgetown University Press.

Rákossy Anna (2015): Kehely. In: Fabraky Péter, Fabrakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András (szerkesztők). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom.

Református templom – Balatonalmádi-Vörösberény. Letöltve:
<https://kozepkoritemplom.hu/balatonalmadi-vorosbereny-reformatus-templom/>
(utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 15:30)

Rozsnyói Xavéri Szent Ferenc (Diák-) templom (2020. december 7.) Letöltve:
<https://emlekhelyek.csevadok.sk/emlekhelyek/rozsnyoi-xaveri-szent-ferenc-diak-templom/>
(utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 15:35)

Sajó Tamás (1993): Barokk Eucharisztia-teológia az egri jezsuita főoltáron.
Művészettörténeti értesítő, 42. évf. 3-4. szám.

Sáros András (2004): A jászberényi ferences templom története. Jászberény, KÉSZ
Jászberényi Csoportja.

Sas Péter (2006): A Jézus Társasága emlékei az egykori kolozsvári jezsuita templomban.
In: Szilágyi Csaba (szerkesztő). A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig.
Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti konferenciák. 2. szám. Piliscsaba, Pázmány
Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Sas Péter (2010): A kolozsmonostori Fájdalmas Szűzanya plébániatemplom és
egyházközség története. Kolozsvár, Verbum.

Sas Péter (1999): A kolozsvári ferences templom. Kolozsvár, Erdélyi Ferences
Rendtartomány.

Sas Péter (1999): A kolozsvári piarista templom. Kolozsvár, GLORIA.

Schatz, K. (1999): Storia dei Concili – La Chiesa nei suoi punti focali. Bologna, EDB.

Serfőző Szabolcs (2017): A Győri Szent Ignác-templom belső kialakítása a 18. század
közepén. In: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt (szerkesztők). Jezsuita

jelenlét Győrben a 17-18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez.

Serfőző Szabolcs (2015): Xavéri Szent Ferenc-mellékoltárkép, 1709. In: Fabraky Péter, Fabrakyné Deklava Lilla, Mátéffy Balázs, Róka Enikő, Végh András (szerkesztők). Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom.

Sulyok Ignác (2004): A jezsuiták Székesfehérváron és Fejér megyében a XVIII. században. In: Csurgai Horváth József, Demeter Zsófia, Vizi László Tamás (szerkesztők). Laudatio et salutatio: tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, Kodolányi János Főiskola.

Székely Zoltán (1998): Budapest, Szent Ferenc Sebei templom. Budapest, TKM Egysület.

Szilárdfy Zoltán (2003): A Krisztus-arc mint palladium, Mária-típusok mint lelki védőpajzsok. In: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó.

Szilárdfy Zoltán (1984): Barokk szentképek Magyarországon. Budapest, Corvina Kiadó.

Szilárdfy Zoltán (1970): Egy barokk kori immaculata típus ikonográfiájához. In: Pogány Ö. Gábor (szerkesztő). Művészettörténeti értesítő. 19. kötet, 4. szám.

Szilárdfy Zoltán (2003): Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó.

Szilárdfy Zoltán (2003): Jellegzetes típusok Pádai Szent Antal barokk kori ikonográfiájában. In: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó.

Szilárdfy Zoltán (2003): Sajátos témák a Jézus Társaság barokk művészetében. In: Szilárdfy Zoltán. Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó.

Szilárdfy Zoltán (2003): Szűz Mária sajátos ikonográfiai típusa a barokk-rokokó művészetben. A Győztes Immaculata és a Jó pásztornő. In: Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Budapest, Balassi kiadó.

Szokol Réka és Szőnyi Szilárd (szerkesztők) (2021): Jezsuiták Magyarországon - A kezdetektől napjainkig. Budapest, Jezsuita Kiadó.

Dr. Thirring Gusztáv (1925): Sopron – Civitas Fidelissima. Sopron, Székely és Társa.

Dr. Vanyó Tihamér Aladár O.S.B. (1933): A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600-1850. Pannonhalma, Korda R.-T.

Végh Dániel (2023. június): Vízivárosi Szent Ignác – Jezsuiták nyomában Esztergomban. Letöltve: <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/vizivarosi-szent-ignac/#post-14312> (utolsó letöltés: 2023. 08. 05. 15:40)

Worcester, Thomas (general editor) (2017): The Cambridge Encyclopedia of the Jesuits. USA, Cambridge University Press.

Zupanov, Ines G. (edited by) (2019): The Oxford Handbook of the Jesuits. New York, Oxford University Press.

<https://barokkfresco.btk.ppke.hu/jegyzek.html> (utolsó letöltés: 2024. 06. 20. 9:38)

Képmelléklet

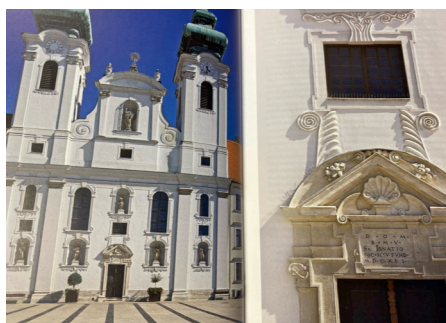
1. kép: Víziváros, Szent Anna-templom (saját fotó)

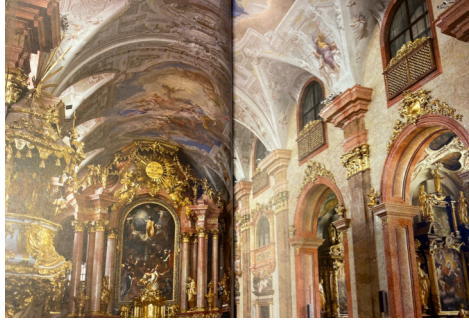
2. kép: Víziváros, Szent Anna-templom. Jellegzetes barokk templombelső a padsorok felé néző mellékoltárokkal (saját fotó)

3. kép: Győr, Loyolai Szent Ignác-templom homlokzata és részlet a főkapuról (forrás: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt szerk.: Jezsuita jelenlét Győrben a 17-18. században)

4. kép: Győr, Loyolai Szent Ignác-templom belülről a Szent Ignác mennybemenetelét ábrázoló főoltárral (forrás: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt szerk.: Jezsuita jelenlét Győrben a 17-18. században)

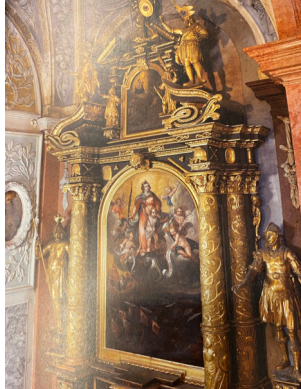
5. kép: Eger, volt jezsuita templom főoltára – Borgia Szent Ferenc hódolata az Oltáriszentség előtt (forrás: Lengyel László: A barokk Eger és Heves megye)

6. kép: a kolozsvári Könnyező Szűz kegyképe. Kolozsvár, volt jezsuita templom (forrás: Sas Péter: A kolozsvári jezsuita, majd piarista templom kincstára, 11. p.)

7. kép: Győzelmes Mária-oltár. Győr, Loyolai Szent Ignác-templom (forrás: Fazekas István, Kádár Zsófia, Kökényesi Zsolt szerk.: Jezsuita jelenlét Győrben a 17-18. században)

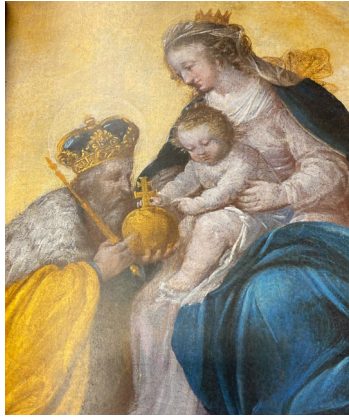
8. kép: Győzelmes Mária-oltár, részlet (forrás: uo.)

9. kép: Patrona Hungariae vagy Magyar Szentek oltára, részlet (forrás: uo.)

10. kép: Szent István felajánlja az országot Máriának, részlet a Patrona Hungariae-oltárról (forrás: uo.)

11. kép: a kolozsvári Patrona Hungariae oltárkép. Kolozsvár, volt jezsuita templom (forrás: Sas Péter: A kolozsvári piarista templom)

12. kép: Xavéri Szent Ferenc megkereszteli Neachille királynét, részlet (forrás: Szokol Réka, Szőnyi Szilárd szerk.: Jezsuiták Magyarországon – A kezdetektől napjainkig, 269. p.)

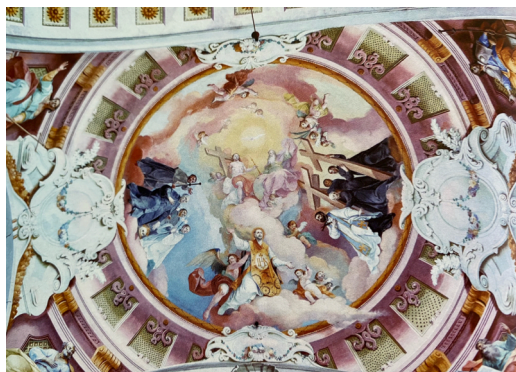
13. kép: a vörösberényi Loyolai Szent Ignác-templom freskója, részlet (forrás: uo., 266. p.)

14. kép: a vörösberényi Loyolai Szent Ignác-templom freskója, részlet (forrás: uo., 265. p.)

15. kép: a vörösberényi Loyolai Szent Ignác-templom kupolafreskója (forrás: uo., 264. p.)

16. kép: Loyolai Szent Ignác megdicsőülése, részlet a főoltárképről. Győr, Loyolai Szent Ignác-templom (forrás: Fazekas, Kádár, Kökényesi szerk.)

1

17. kép: a Szentháromság jellegzetes ábrázolása és az Immaculata figyelhető meg a Xavéri Szent Ferenc megdicsőülését ábrázoló freskón. Aba, Szentháromság-templom (forrás: Szokol, Szőnyi szerk., 257. p.)

18. kép: a vörösberényi templom szentélyének boltozatán együtt látható számos jezsuita szent (forrás: uo., 264. p.)

19. kép: Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc ezüst ereklyatartói. Kolozsvári volt jezsuita templom (forrás: uo., 268. p.)

20. kép: Pestisszentek oltára. Budapest, Szent Ferenc Sebei-templom (forrás: Székely Zoltán: Budapest, Szent Ferenc Sebei templom, 14. p.)

21. kép: az esztergomi ferences templom főoltárképén Szent Anna látható a gyermek Máriával (saját fotó)

22. kép: ferences templombelső oldalkápolnákkal, főbejárat felé néző mellékoltárokkal. Budapest, Alkantari Szent Péter-templom (saját fotó)

23. kép: ferences jelvény az esztergomi Szent Anna-templom bejárata fölött (saját fotó)

2

24. kép: jezsuita monogram a soproni Szent György-templom főoltára fölött (forrás: Szokol, Szőnyi szerk., 135. p.)

